

Ձայներ
Գեորգիոս Ե. Ուսումնասիրության
Քաղաք Յիզուս

1902 - 1905

Կիսրար - Պերպերալ

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿ

ԱՆՏԻՊ
ԷՋԵՐ

(Աշակերտական գրքերից)

«ԿԱՆՁ»-1992

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿ

Ջ Ա Յ Ն Ե Ր

«ԿԱՆԶ», ԵՐԵՎԱՆ 1992

Հրատարակության պատրաստեց՝
Ալեքսանդր Թոփչյանը

Ձայներ: [Ժղվ.] / Կամ հեղ. Ռ. Սևակ,
Ձ—222 Հրատ. պատրաստ. Ա. Թոփչյանը— Եր.: Կանչ, 1992—. . .
Գրքույկն անբողջությամբ պարունակում է Ռուբեն Սևակի աշակեր-
տական ստեղծագործությունները՝ արձակ և չափածո:

Ձ 4702080116
791 (01)—92

ԳՄԴ 84 Հ 1

ISBN 5—8079—0026—8

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Չափազանց դժվար և պատասխանատու գործ է հավաքել և տպագրել դասականների պատանեկության շրջանում գրված ստեղծագործությունները: Դժվար, որովհետև, մեծ մասամբ, այդ տարիքում ստեղծված երկերը չեն պահպանվել, մանավանդ հայկական միջավայրում: Հազվադեպ է, երբ Պուշկինի, Միցկևիչի կամ Բայրոնի պես գրական պատանեկությունն օրգանապես տրամաբանորեն գալիս ու միանում է հասուն շրջանին, կազմելով մեկ ամբողջություն: Մեծ մասամբ, իրենք դասականները, պատանեկության իրենց փորձերը մեզնից թաքցնում են, լրջորեն խմբագրելով կամ ոչնչացնելով: Իսկ եթե մեծ բանաստեղծի սկզբնական շրջանի ինքնագիրը կարողանում է հաղթահարել ժամանակը և բազմաթիվ աղետներն ու անվնաս գալ հասնել մեզ, ապա բարոյական և ստեղծագործական դժվարություններ են կանգնում մեր՝ հրատարակողներին առջև. որքանով խոհեմ է հիմա, երբ դրանց ստեղծողն անասան հեղինակություն է, տպագրության հանձնել պատանության շրջանում արտաբերված գրական թոթովանքները: Դեռ ոչինչ, երբ այդ տողերը լույս են տեսնում ակադեմիական հաստատված հատորների վերջում, մանր տատերով շարված, որպես ծանոթագրության մի բաժին, որպես հավելված, որը սովորաբար մասնագետներից զատ ուրիշ ոչ ոք չի կարդում: Սակայն ուրիշ է, երբ հրաշքով պահպանված ձեռագրերը հատվածաբար հրատարակում են մեծ տպաքանակ ունեցող լրագրի էջերում, այնուհետև նույն տեքստը մատուցում առանձին գրքույկի մեջ:

Մեր բոլոր դասականների համար դժվար է միանգամից և միատեսակ պատասխանել, բայց ինչ վերաբերում է Ռուբեն Սևակի «Ձայներ» վերնագրված աշակերտական տետրակին, ապա պատասխանը մեկն է. այս տետրակն անպայման պետք էր հրատարակել: Պատճառները մի քանիսն են: Նախ, այս տողերը որքան էլ պատանեկան անփորձության, գրական ուսումնառության հետքեր կրեն, սրանք թոթո-

վանքներ չեն: Այս տողերը, արձակ, թե չափածո, անառարկելիորեն վկայում են իսկական, մեծ բանաստեղծի ծնունդը, և եթե նայում ես հեղինակի հետագա ամբողջ ստեղծածի համապատկերի մեջ, ապա առաջին հերթին նկատում ես ստեղծագործողի և մարդու նկարագրի անբախտելի ամբողջությունը: Գուցե որոշ հարցերում, պատմական կարևորագույն դեպքերի ճնշմամբ, Ռուբեն Սևակը վերանայելիոր հաշտված էր մի շարք հարցերի հանդեպ: Սակայն բանաստեղծ-արարողի նկարագիրը, քաղաքացու տեսակը չի փոխվել, ավելի խորացել է գտնվածի մեջ Այլ խոսքով, 17—20 տարեկանի տողերը մեր առջև բացում են բանաստեղծի մի ամբողջական նկարագիր, բանգի ոչ թե հակասում են մեզ արդեն ծանոթ ամբողջին, այլ լրացնում, ավելի հասկանալի դարձնում:

Բացի այդ, կա հետևյալ կարևոր հանգամանքը: «Ձայներ» վերնագրված տետրակը, ըստ էության բանաստեղծի առաջին հավաքածուն է: Ծիշտ է Ռուբեն Սևակն այն կազմել ու հավաքել է իր մեծ կյանքի նախամտտին, սակայն հետագայում պահպանել է իր մյուս, մեր կարծիքով, ավելի կարևոր թղթերի հետ: Եվ եթե որպես բանաստեղծ ու որպես մտավորական նա առարկություններ ունենար իր պատանության շրջանի հետ, ապա հազիվ թե տետրակը մեզ հասներ, և եթե ինքը չի հրատարակել (կամ չի հասցրել), ապա դա մեզ չի գրկում բարոյական իրավունքից այդ բանն անել այսօր, որը և կատարում ենք որպես հարգանքի տուրք մեծ բանաստեղծի հիշատակին և ի լրումն նրա գրական ժառանգության:

ԱԼԵՔՍԱՆԳՐ ԹՈՓՉՅԱՆ

հոկտեմբեր, 1992 թ.

«ՀԻՍՈՒՄԻ ԿՅԱՆՔԸ» (ուսումնասիրություն)

Մի քանի խոսք

Մարդ՝ գերազանցապես կրոնագրած էակ՝ անգամ մը որ կրոնքի մը փարեցավ, ա՛լ շատ դժվար է իլել զայն իր գրկէն: Ամբաստի՛րկ իր բազկաց մէջ այնքան բուռն կսեղմէ զայն, այնքա՛ն սերտիվ կհարի անոր, որ գրեթէ կնույնանա անոր հետ: Այլևս իզո՛ւր կշանաս զայն փոխիլ, իզո՛ւր, ձևերը՝ գույները անուններն են՝ որ կփոխվին լոկ. ու խորը՝ միշտ միևնույն Կրոնքն է որ կհամատի կմնա: Ժամանակն է որ տակալ պիտի բարեփոխէ զանի:

Ու իսկի՛ն՝ մարդ այնչափ կսիրէ այդ կրոնքը, որ կամալ կկուրանա շտեսնելու համար տգեղություններն անոր. սև պարիսպ մը կբարձրացնէ իր մտքին հետաքրքիր կույտերուն առաջ՝ չճանչնալու համար զայն որ այդ կրոնքը տաշեց ձևեց ու իր բազկաց մէջ նետեց:— «Աստված ստեղծեց զանի ու նետեց գրկիս վրա»: Ոչինչ կ'ուզէ գիտնալ ասկեց դորս, ասկեց տարբեր: Մարդ կամալ կփակէ իր աչքերը ճշմարտությունը շտեսնելու համար:

Վա՛յ անոր որ կրոնքին հիմեր պրպտել ուզեց. վա՛յ անոր, որ սև վարագույրին ճեղքեն անդին դիտեց ու ճշմարտությունը պոռաց:— Մարդկությունը, ահռելի է խոստովանիլը, իր ճիրաններուն մէջ պիտի խեղդէ զանի:

Թուլթոյ մը կրոնքը՝ հետսումուտ տգեղ ծեսերեն մաքրելով՝ կ'ուզէ իր նախկին անբծությանը վերածել. ու ահա ամեն բեմերէ անեծքներ կտեղան իր վրա: Ռընան մը Քրիստոնյա կրոնքին հիմնադրին կյանքը կ'ուզէ ի լույս հանել քննությանը մը. ու ամեն եկեղեցի կրանադրէ զանի:

Ռընաններու, Թուլթոյներու առջև պատկառիլ, խոնարհիլ միայն գիտեմ ես:

Հեռի՝ Կրոնքի կույր նախապաշարումներուն գերին ըլլալէ Հիսուսի կյանքը գծած եմ այնպէս որպէս կ'ըմբռնիմ և որպէս համոզված եմ որ ըլլա Մարգարեներու՝ Ավետարանիչներու և Ռընանի ընթերցումեն վերջ:

Ռճրագործային նպատակը չէ՛ որ ունիմ զայթակողության ու տարակուսի սերմը ցանելու կրոնամոլներու զանկին մէջ, ու անարգելու Հիսուսը գիտության պրիսմակին ետևէն դիտելով անոր կյանքը: Ընդհակառակն. գթո վարդապետին հանդէպ ունեցած սերս է որ դրոյեց զիս անոր կյանքը գրելու:

Ծիծաղելի է որ եգիպտացիք երկինքը կկարծեին գտնել Նեղոսի ակունքը: Քսան դարէ վերջ՝ առավել ծիծաղելի վիճակի մէջ չէ՞ որ կգտնվին այն ամենը՝ որք իրենց կրոնքագետին ակն ու աղբյուրը երկինք կ'երթան փնտռիլ՝ Աստվածներու մէջ...

Հիսուսի կյանքը

Անճանոթ է իր ծննդյան ճշգրիտ թվականը, և անոր զանազան մանրամասնությունները մութին մէջ թաղված: Կկարծվի թէ Հռոմի 750-րդ տարի ծնալ ինք, հավանաբար մեր ընդունած թվականէն մի քանի տարի առաջ: Նազարեթ եղալ իր ծննդավայրը, Գալիլիո մէկ փոքրիկ գյուղը՝ որ հետո իրմով նշանավոր պիտի ըլլար:

Ժամանակը շատ հրապուրիչ միջադէպներ հյուսած է իր այնքան սիրած մէկ զավկին ծննդյան վրա. մարդկությունը՝ չուզելով կարծես հավատալ թէ իր արյունէն կրնար սղոպես լույս որդի մը ծնիլ՝ հոգվույն սրբո միջամտությունը կտեսնի անոր ծննդյան մէջ. և ավանդությունը՝ գեղեցիկ հակադրությամբ մը՝ Երկնավոր Թագավորը Բեթլեհեմի աղտոտ մէկ մտրին մէջ կտանի ծնցնելու. հրեշտակներ կհանէ երկնից երեսը որք ծնչալ Փրկչին փառքը կ'երգեն, ու նորածագ անսովոր աստղի մը առաջնորդությամբ մոգեր կրերէ Արևելքէն երկրպագելու համար մտրը գրկին մէջ հրեից այդ մանուկ թագավորին:

Պատմությունը՝ այսքան գեղեցիկ դրվագներով զարդարելէ վերջ Հիսուսի ծնունդը կրէ հանկարծ: Դիպվածներու շրթան ոսկէ օղակներով սկսած՝ մութին մէջ կկորսվի իսկույն, երեսուն տարի վերջ նորէն երևնալու և ա՛լ ավելի գեղեցիկ օղակներու մէջ վերջացնելու համար Հիսուսի կյանքը: Երկնքի վրայէն հրեշտակները կ'անհետանան, տարօրինակ աստղը կշիջանի, մոգերն ալ կ'երթան կկորսվին, ու իրերը՝ իրենց նախնի անդորրությանը մէջ կթաղվին դարձալ: Ա՛լ ի՞նչ կ'ըլլա Հիսուս. ոչ ո՛ք կիսուսի անոր վրա, ոչ ո՛ք կհետաքրքրվի իրմով: Կրթու-

թյան, աշխատության, զարգացման իր 30 տարիները սև քույի մը տակ կմնան ծածկված: Ջանանք ուրեմն պահ մը վերցնել այս քողը՝ տեսնելու համար անոր տակ Հիսուսի կյանքին գոնե է՛ն լայն և ընդհանուր գիծերը:

Հիսուսի մանկությունը չ'ունեցավ անշուշտ գաբրեանային արշալույսի մը հրապուրիչ գեղեցկությունը: Իր մանուկ հասակը չի տեսավ փառաբանող սիրտ մը զգվանքն ու փայփայանքը. թավիշ բարձերի փափկությունը՝ տեղի հարստության մը ճոխությանց. մեջ չէր որ կ'անցնեին մանկության իր տարիները: Տգետ աղքատ ծնողաց մը զավակ, անլույս խշռոսակի մի խոնավ գետնին վրա մեծցած, հազիվ ժամանակ ունեցած գյուղի դպրոցին մեջ կարդալ գրել սովորելու, սեսա՛ հորը քով կ'երթա ան, Հիսուսն աշկերտ կ'ըլլա, իր փոքրիկ բազուկներուն աշխատությունը հայրիկինին հետ խառնելով՝ ընտանիքին ապրուստը ճարելու համար:

Հայտնի է որ ընտանեկան այսպիսի նեղ պայմաններուն մեջ միտքը չէր կրցած լա՛վ դաստիարակություն մ'ստանալ. սակայն այսպես չէր հոգվույն համար: Միջավայրը ուր կ'ապրեր ինք—բացարձակ երջանկության երազին ամենեն ավելի հարմար միջավայրը՝ որպես կվկայե Ռընան—իր լոկի ազդեցությունը սկսեք էր ներգործել անոր վրա. և բնությունը—դալարագեղ հովիտներու և կանաչագեղ զազաթներու հիանալի ներդաշնակություն մը—իր ճարտար մատներուն մեջ սկսեք էր ձևել խմորն անոր սրտին, ա՛յն սրտին՝ որ շա՛տ ուշ իր արյունը պիտի թափեր մարդկության սիրույն. համար:— Հալեա ծպտուն ու վսեմ լեռներու այդ պսակին, մշտադալար պարտեզներու այդ կենսատու ստվերին մե՛ջ է որ ինք ծլիլն զգաց իր մեջ նոր՝ վսեմ կրոնքի մը սուսչին ծիլերուն: Ու ինք սկսավ խնամիլ՝ մշակել այդ դեռատի ծիլերը:

Սակայն մշակման իբրև միջոց շատ բաներ մը չի գտավ ինք: Օրենքը սահմաններ գծեր էր ուսումնասիրությանց ասպարեզին, ու արգելել էր որ միտքը երթա իր ընտրած ծաղիկին նեկտարը քաղել լոկ. հունական փիլիսոփայությունը և գիտությունը բոլորովին անարգված էին և արգիլված Պաղեստինի մեջ: Աղեքսանդրյան դպրոցներուն ո՛չ մեկ շարժումը կրնար արձագանք գտնել Նազարեթ անշուք գյուղին մեջ: Իբրև ուսումնասիրության ստարկա հրեականությունը (Judaïsme) կմնար լոկ իրեն. և իբրև ընթերցանություն՝ լոկ Սատվածաշունչը: Բայց կ'երևա թե ասկեց դուրս ինք կարդացած է նաև մի քանի ուրիշ հեղինակներ ալ, մանավանդ զՀիլլել:

Այսպես ուրեմն Պաղեստինի լեռանց անձուկ շրջանակին մեջ պարունակված անհաղորդ՝ մտային ու քաղաքական պայքարներուն որք

կմղվեին այդ շրջանակեն դուրս, անգետ՝ գիտության, լոկ իր մարգարե-
ներուն և Աստուներուն մեջ ամփոփված, ընկղմված իր իսկ միամիտ
մտածումներուն և զգացմանց խորը, ինք հետզհետե սկսեք էր բարձ-
րանալ հրեից կրոնքին գծուծ ծեսերեն վեր, իրական աշխարհի սևու-
թյուններեն վեր մինչև հոն ուր երկրավոր պետությանց զորությունը չի
կարենար հասնիլ, ուր բնությունն ալ դադրեցներ իր ձայնն ու օրենք-
ները, վեր, մինչև երկինք հասնիլ, Աստված մը գտնել հոն—այն Աստ-
վածը որուն ձայնը իր խղճին դատը կլսեք,— երկնային պետություն
մը հաստատիլ հոն—պետություն մը ուր լոկ բարությունը, ճշմարտու-
թյունը և Արդարությունը տիրեին:

Եվ քանի որ ինք իր մեջ լոկ ճշմարտություն՝ Բարություն և Ար-
դարություն կտեսներ, բերվեր էր հետզհետե հավատալու թե ինք Որդի
Աստուծո էր, Որդի Դավթի, Մեսիա, այն որ Գալո...¹ Հետևապես սկսեք
էր անգիտանալ այն արյան կապը որ կար իր և իր ազգականաց միջև*.
Ու կ'երևա թե ծնողքն ալ շատ տաք վերաբերմունք մը չէ որ ցույց
կուտային Հիսուսի. հյուսնը անշուշտ լավ աչքով մը չէ որ պիտի նայեք
իր երիտասարդ զավակին որ կ'ըսեք «Ոչ միայն հացիվ կեցցե մարդ
այլև բանիվն Աստուծո»: Բաց աստի Հիսուս տեսեք էր թե իր գանկին
տակ խլրտող գաղափարներուն առաջին հակառակորդը իր ընտանիքն
իսկ կհանդիսանար. (Ու չէ՞ մի որ հետո իր եղբայրները նոր կրոնքին
դեմ թշնամիներեն եղան):

Այնպես որ այն կապը որ զավակը ընտանիքին կկապեք երթալով
տկարացալ մինչև որ օր մը ուտը բունեն անջատվեք, ու Հիսուս տու-
նեն լքված գտնեք զինքը ընտանեզորկ, աղքատիկ... Ի՞նչ տխուր,
ի՞նչ սրտառուչ շեշտ մ'ունի անտուն որբի իր հատաչը.— «Երկնից
թռչունները իրենց բույնը ունին, գազանները՝ իրենց որջերը, մինակ
Որդին Մարդու տեղ մը չ'ունի իր գլուխը հանգչեցնելու համար»:

Բայց արդեն մտերմության շրջանակին մեջ ըրած իր վեճերը և քա-
րոզությունները հետևողներ գտած էին իրեն. այնպես որ աշակերտ-
ներու փոքրիկ խումբ մը կազմված իր շուրջ՝ սկսեք էր պաշտպանիլ
զայն ու խնամել: Բայց թողունք Հիսուսը հավատացյալներու իր այս

¹ Այս բառի վերջին տառերն անընթեռնելի են: (Մ. խ.)

* Ասոր սպացույցները հայտնի կ'երևին Ավետարանին մեջ: 1. Քարոզած առեն
իր աշակերտները կ'իմացնեն իրեն թե իր մայրը և իր եղբայրները դուրսը իրեն կըս-
պասին խոսելու համար. Հիսուս կպատասխանե: «Ո՛վ են իմ եղբայրներս ու մայրս՝
եթե ոչ անոնք որոնք ինձ կհավատան»: 2. Հովսեփ իր զավակը փնտռելու կ'երթա
տաճարին մեջ. երբոր կգտնե Հիսուս կ'ըսե անոր զարմացած. «Գ'ուն չես իմ հայրս.
իմ հայրս վերն է, և իմ տունս՝ այս տաճարը»:

նեղ շրջանակին մեջ անցնելու համար պահ մը ժամանակակից ուրիշ դեմքի մը՝ Հովհաննեսի՝ որու հետ քիչ վերջ սիրո և բարեկամության կապերով պիտի կապվի Հիսուս:

Ծիշտ այս ստեղծները—Քսի 28-րդ տարին—ամբողջ Պաղեստինի մեջ տարօրինակ մարգարեի մը համբավը կըրջէր. Հովհաննեսն էր այն՝ խանդով ու եռանդով լեցուն ճգնափոր մը: Հուդայի անապատին մեջ քաշված խիստ կյանք մը կվարէր. մարախներն էին իրեն սնունդ. ուղտի կաշի մ'էր գոտին, գազանի մորթ մ'ալ իր մերկ մարմնույն ծածկոցը: Իր քարոզությանց գլխավոր նշանաբանն էր «Ապաշխարեցեք, զի մերձ է արքայությունը երկնից»: Ու բավական ալ աշակերտներ գտեր էր իրեն: Հովհաննես ավելի ուշագրավ հանգամանք մը տալու համար իր վարդապետության՝ ծես մ'ալ ստեղծեր էր. անո՛նք որոնք անապով իր քարոզությանց կ'ապաշխարեին՝ իրենց մեղքերեն սրբելու համար կմկրտեր զայն ու ամբողջական մխում մ'ըներ զայն Հորդանան գետին մեջ:

Հրեա ազգը՝ տխուր կացության մատնված՝ սկսեր էր այն միաբարիչ հավատը ունենալ թե իր հին մարգարեները պիտի գային զինք ազատելու իր սև բաղդեն: Եվ ժողովուրդը նմանություններ տեսած ըլլալով Հովհաննեսի և Եղիա Մարգարեին մեջ, հաստատեր էր թե Եղիան էր անապատներու այդ տարօրինակ ճգնափորը: Ուստի ապաշխարողներու մեծկակ անրոխ մը խումբ ի խումբ կդիմեր մկրտվելու և սրբվելու համար:

Թե՛ն Հուդա էր իր գործունեության կեդրոնը, սակայն իր համբավը տարածված էր համակ Պաղեստինի մեջ և իր քարոզությունները գացած էին ուշադրությունը գրավելու Գալիլացի նորահասակ վարդապետին: Ուստի սա, հավատացյալներու իր փոքրիկ շրջանակովը, Հուդը գնաց Հովհաննեսեն մկրտվելու համար: Երկու երիտասարդ մարգարեները՝ այսպես քով քովի եկած՝ իրարու շատ կհամակրին և երկու երեք շաբթվան բարեկամություն մը բավական կ'ըլլա որ Հիսուս փոքրիկ շեղում մ'ընելով իր կրոնքեն համոզվի Մկրտչին վարդապետության*:

Այնուհետև ինք ալ Հովհաննեսի օրինակեն տրված անապատի մեջ կ'առանձնանա, և շատ ավելի խիստ կյանք մը կ'անցնե գրեթե բոլորովին անսնունդ: Ու երբ ճգնության քառասուն երկար օրերն վերջ ինք դուրս կուգա անապատեն հաղթական, ընկճած իր մեջ

* Ըստ Մատթեոս ավետարանչին Հիսուս երբ մկրտությունն էտ կդառնա Հովհաննեսի վարդապետություններն են որ կբարոզն ու կ'ըսե «Ապաշխարեցեք, զի մերձ է թագաւորութիւն երկնից»: Բայց բարեբաղդաբար շատ չի տներ այս..... (անընթեռնելի բառ. ծ. խ.)

մարմնույն ձայնը և բոլորովին հոգւոյն մեջ խորասուզված, աշակերտները մասնավոր սիրով մը կ'իտարին իրեն և իր ճգնութեան շուրջ գեղեցիկ քաջագործական դրվագներ կ'հնչուեն (Սատանային երեք փորձությունները և անոնց պարտությունը):

Իր մկրտութենէն վերջ Հիսուս ա՛լ չի վերադառնար իր հայրենի գյուղը, որովհետև համոզված է արդէն թէ այդ գյուղը շատ արգասաւբեր հող մը չի պիտի ըլլա իր նոր կրոնքին սերմերուն համար: Տեսանք արդէն թէ իր գաղափարներուն առաջին հակառակորդը իր ընտանիքը եղաւ: Եվ իրավամբ ինչպե՞ս կարելի էր հաւատասցնել ժողովուրդին թէ Աստուծո Որդի էր ինք որուն ծնողքն ու եղբայրները կոտուենին ամեն ատեն: Ուստի ըստ առածին որ կ'ըսէ «Մարգարէ ոչ ունի պատիւ ի գաւառի իրում», Հիսուս այս անգամ կ'երթա ուրիշ գյուղ մը սերմանել իր հունտերը: Ու Կափառնայում կ'ըլլա այս անգամ իր գործունէութեանց կեդրոնը, արգասաւբեր բարի կեդրոն մը:

Կափառնայում լավ ընդունելություն մը կ'ընէ դեռատի մարգարեին վարդապետութեանց: Ամէն օր հետաքրքիրներու խումբ մը կ'աշարեին զինքը լսելու համար անոր քարոզությունները, հիանալու համար անոր տաղանդին վրա՝ որով կ'ուծէր նույնիսկ է՛ն կենտոս առարկությունները, հրապուրվելու համար իրնով, երկնային հուր մը նշմարելու անոր աչաց մեջ, և Մեսիս մը գտնելու համար անոր անձին վրա:

Անուս խեղճով ձկնորսները կ'ըլլան իր առաջին աշակերտները, ու անարգված՝ ոտնակոխ դասակարգն է մանավանդ որ ամենէն սուսջ կ'իտարի իր վարդապետութեան: Ինչո՞ւ. որովհետև իր կրոնքը՝ խոնարհութեան, սիրո, գթո կրոնքը կ'ըլլա մանավանդ. որովհետև ինք վերցնելով բժախնդի Եհովայի մը վրեժխնդի խարազանը՝ Երկնային հուր մը գգվող՝ մխիթարող ձեռքը դրած էր անոր տեղը, որովհետև անարգվածներու, ինկածներու կրոնքն էր իրենը:

«Երանի՛ աղբատաց հոգվով, երանի՛ սգավորաց, երանի՛ հեզոց, երանի՛ խաղաղաբարոց, երանի՛ որ քաղցրալ և ծարալի իցին արդարութեան, երանի՛ ողորմածոց, երանի՛ այնոցիկ որք սուրբ են սրտուք, բանի՛ որ հալածյալ իցին վասն արդարութեան... Երանի՛»: Մատթ. Գլ. Ե.

Եվ ինչ որ մանավանդ կ'նպաստէր ժողովրդեան իր մասին ցույց տված սքանչացումը մեծցնելու՝ սա էր թէ Հիսուս իր կրոնքին գեղեցկութեանն կ'իսացներ իր իսկ անձին հմայքը: Իր աչաց մեջ սիրո ու գթութեան այնպիսի հուր մը կար, իր ձայնին մեջ անա՛նկ գորովալից ու տիրող շեշտ մը և իր դեմքին վրա ա՛յնպէս լույս-շնորհ մը, որ ժողովուրդը ստիպվէր էր կարծես հաւատալու թէ անոր ներսիդին երկ-

նային հոգի մը կար որ կճտագայթեր իր մարմնեն դուրս, թե այս էր խոստացված Փրկիչը, այս՝ Դավթի որդին, այս՝ Մեսիան:

Այսպես ուրեմն իր անձը հետզհետե ավելի սիրելի կդառնար ժողովրդին մեջ, իր կրոնքը ավելի ջերմ հետևողներ կ'ունենար, ու իր համբավին շրջանակը երթալով կլայննար, կլայննա՛ր ամբողջ Պաղեստինու մեջ:

Բայց բան մ'ալ կար որ ավելի կնպաստեր իր համբավին տարածման. իր հրաշքներն էին ասոնք:

Ամեն ատեն, ամեն ատեն, իր ամեն մեկ քայլափոխին, կաղերու՛ կույրերու համրերու՛ խուլերու՛ հաշմանդամներու՛ դիվախարներու ամբողջ բանակ մ'է որ կտեսնինք իր ետևին, որոնք հրաշագործի՛ Մեսիայի իր համբավը լսած, իրեն կդիմեն ամեն կողմե՛ անվրեպ բժշկվելու հաստատ հավատքով: Ու իրենց իսկ այդ հավատքեն բժշկված ետ կդառնան ամենքն ալ: Հավատքի բուժիչ այդ գործության կրճակը ավելըցնել նաև այն բուժիչ ուժը որ կծորեր Հիսուսի խաղաղ դեմքեն՝ սիրալիք նայվածքեն ու գորովագին ձայնեն՝:

Այսպես ահա իր հմայքը իր կրոնքին գեղեցկությանը վրա բարդելով Հիսուս կրցած էր բաղդատարար շատ կարճ ժամանակի մը մեջ հետևողներու հսկա խումբ մը՝ հավատացյալներու լույս-պսակ մը բորել իր շուրջ:

* Գիտողություն— թերևս առարկվի թե ինչպե՛ս կարելի է լուծել լոկ հավատքով և հոգեկան ներգործող գործությամբ այն հրաշքները՝ ուր ո՛չ հավատքը բաժին ունի ոչ ալ հոգեկան գործքը որևէ ազդեցություն: Ինչպես՝ հինգ նկանակ հացին օրհնությամբ հագարավոր նկանակներու քազմացումը: Կպատասխանենք.— հավանական է որ Հիսուս լավ կճանաչնար ժամանակի գաղտնի գիտությունները. այն արվեստը որ հին ատեն մանավանդ հասած էր իր կատարելության, և որ հիմա իսկ-թեև ոգեվար-շատ հրաշքներ կգործեն: Ու սավորն ապացույցը բուն իսկ Ավետարանին մեջ կրճակը գտնել.— հրեաներեն ոմանք կ'առարկեն Հիսուսի թե իրենք ալ կրճան դեր հանի: Հիսուս կպատասխանե՝ «Ձեր հանած դերը Սատանային գործությամբ են, իսկ իմիսները՝ Աստվածային գործությամբ»:

Եվ հետո հայտնի է որ հրաշքներեն ոմանք ալ—ո՛ր գիտե, թերևս մեծամասնությունը—իր միամիտ կենսագիրներու կողմե հորինված են շահեկան հանգամանք մը տալու համար պատմության, և գերմարդկային գործք մը Հիսուսի՛ քանի որ տարօրինակ հրաշքներ կան որոնց վրա իր կենսագիրներն իսկ համաձայն չեն. ինչպես Ղազարոսին հարությունը:

Բայց ինչ հարկ դեռ ուրիշ փաստեր փնտռիլ մեր ըսվածին իրրև հաստատություն՝ քանի որ հրաշքներու հեղինակն իսկ համաձայն է մեզ հետ:

— Կին դու, հավատք քո կեցուցին զքեզ:

— Եթե մանանեխի հատի չափ հավատք ունենայիք կրճայիք լերան պատվիրել տեղեղ շարժե՛. և պիտի շարժեր:

Նոր կրոնքին աղմուկը լավեր էր Հրեաստանի ամեն կողմերեն, ու նոր մարգարեին համբավը արձագանգ գտեր էր ամենուրեք. սակայն Հիսուսի վերջին անգամ Երուսաղեմ մտնելը մանավանդ փառքի ամենեն գեղեցիկ դափնին եղավ ձոնված անոր անդու ու անվհատ գործունեություն:

Ի՞նչ հիանալի պատկեր որ կներկայացնե Հիսուս Երուսաղեմի ճամբուն վրա: Իր գալստյան լուրը շուտ կտարածվի քաղաքին մեջ, ու ժողովուրդը խոտներամ կշտապեր դիմավորելու Դավթի որդին, ու ահա կուգա ան, խոնարհ գայթ ի գայթ իշուկի մը շալակը նստած: Ոսկեճամուկ պատմունճաններ կփռվին հեռուն որդվույն ճամբուն վրա. սարդաբ ճիթենիի ճյուղերով կ'ողջունե իր փրկիչը. Ջաքեոս ծառիս վրա կբարձրանա հրաշագործը տեսնելու: Ու ամեն շրթունքե կբարձրանա հրնվագին սա աղաղակը: «Ռրդի Դավթի» օվսաննա՛, ի բարձունս»:

Ու քսան երկար տարիներ վերջ հիացման այդ միևնույն աղաղակն է արձագանք կզուտե տակավին անոր անվան կտուրցված ամեն տաճարներու գմբեթին տակ: «Օվսաննա, օվսաննա՛ ի բարձունս»:

Ահավասիկ Հիսուս իր փառաց գագաթնակետը հասած:

Եվ ահա այս գագաթեն է որ կ'սկսի հայտնի երևալ արդեն անկման գառիվայրը այնքան շեշտ, որքան չէր եղած անշուշտ վերելքի ուղին:

Օվսաննաներու արձագանքը կ'երթա նախանձի մը ծիրը ժանտացնել դպիրներու սրտին մեջ, ու քահանայապետը կ'սկսի վախով մտածել թե մի գուցե ոչխարներու իր հոտը հետզհետե զինքը լքանելով երթա անո՛ր ետևեն որ ինքզինք «հովիվ բարի, հովիվ քաջ» կկոչեր:

Հովհաննես աշակերտներու մեծկակ թիվ մը կհաշվեր արդեն իր շուրջ և Հիսուս հաջողեր էր Մովսիսականության ծոցեն հալատացյալներու նշանակելի թիվ մը խել:

Եվ դպիրները շատ լավ աչքով մը չէ որ կդիտեին զայս: Անոնք սկսեցին էին թշնամության հնարք մը մտածել այս երկու խանդով լեցուն երիտասարդ մարգարեներուն դեմ: Ու հաջողեր էին իրենց թշնամությանը մեջ: Հովհաննես երկար ատեն բանտի մեջ մնալե վերջ իր գլուխը ափսեի մը մեջ նվեր տվեր էր Հերովդեսի աղջկան իբրև պարի մրցանակ:

Մկրտչին այսպես գլխատման լուրը վախի սնդիկը կաթեցուցեր էր Հիսուսի սրտեն ներս. Հիսուս պահ մը անապատ փախիլ փորձեց՝ բայց ժողովուրդը չ'ուզեց թողուն զինքը և աշակերտներեն ոմանք ըն-

կերանալով իրեն հետ, համոզեցին զինքը ու կրկին Կափառնայում բերին զայն: Սակայն ա՛լ առջի հանդարտ և ապահով կյանք չ'ունեցավ բնավ: Դպիրները չի կարենալով ուղղակի ձերբակալել տալ զայն ու պատժել—քանի որ ժողովուրդին մեջ զայն սիրողներու մեծկակ թիվ մը կար—պատճառ մը կփնտռեին, հանցանք մը ջանալ գտնիլ իր գործերուն մեջ: Բայց լույսին մեջ կարելի՞ էր սև բիծ մը գտնիլ, քանի որ ինք Լույսն էր: Ուստի փորձեցին իր ազատ գաղափարներեն օգտվիլ՝ զինքը մատնելու համար քահանայապետին կամ կայսեր*։ Սակայն նա կրնար միշտ իր հնարամիտ հանճարով խուսափողական պատասխաններ գտնել և...** հակառակորդներուն բերանը:

Քահանայապետը դպիրներուն հետ ժողով գումարեր էր զայն նենգությամբ բռնելու համար. Հիսուս զգաց թե կարելի չպիտի ըլլար երկար ատեն շարունակել իր կյանքը՝ լարված այնքան թակարդներու մեջէն. ուստի ուզեց օգտվիլ կյանքին իր այս վերջին օրերեն ապահովելու համար իր նոր կրոնքին դողդոջուն հիմերը. ոսկի խրատներով զինեց իր աշակերտները, ցուցուց այն դժվարությունները որոնց պիտի հանդիպեին իր գժած ճամբուն մեջ: Բացատրեց թե «եթե դալար ուտին այսպէս կ'ընեին ինչ պիտի ընեին ուրեմն չորցած ճյուղերուն»։ և ամբապնդելու համար անոնց երկչոտ սրտերը՝ հետամտու իր աջակցությունը խոստացավ անոնց և երկնից արքայությունը պարզեց:

Տեղյակ իր մոտալուտ մահվան՝ Հիսուս յոր մեն մի շարժումին, մեն մի խոսքին մեջ անանկ բան մը դրավ որ դարեր ամբողջ մարդկության սիրտը թրթռացներ:

Իր մահվան նախընթաց երեկոյն այնքա՛ն մոտեցած էր կյանքի վախճանին, Հիսուս վերջին անգամ մ'ուզեց վայելել հաճույքը իր մոտիկը բոլորված տեսնելու իր տասներկու աշակերտները. անո՛նք որոնք իր կրոնքին առաքյալները պիտի ըլլային իր մոտալուտ մահեն վերջ: Ծաշի սեղանին շուրջ հաւաքեց զանոնք, խոսեցավ անոնց խանդակաթ սիրով մը, վերջին եռանդով մը խոսեցավ անոնց, տվավ ինչ որ կար իր կործանքին տակ ամենեն ավելի վսեմ, ամենեն ավելի գեղեցիկ: Հետո հաց բաժնեց անոնց ու զինի. «Կերեք. ըստ այս է իմ մարմինը. խմեցեք այս է իմ արյունը»:

* Ձիքն կ'ամբաստանեին թե Շաբաթը սուրբ չէր պահեր քանի որ հրաշքներ կգործեր և հիվանդներ կ'աղեկցներ այդ օրը: Ձիքը փորձելու համար կհարցնեին թե «Կայսեր տուրք պետք է վճարե՞լ»: Բայց Հիսուս խոսքի վարպետ դարձվածքով մը անա՛նկ շփոթ կացության մը կղնե զանոնք՝ որ լոկի կստիպվին հեռանալ իրմե:

** Ձնջված բառ: (Ծանոթ. խմբ.)

Պարզուկ՝ գեղջուկ այս սեղանին վրա այնքան սեր կար, այնքան գորով, որ Հիսուս չկրցավ զսպել արցունքն իր աչերուն, ու վրեժխնդրության շանթ մ'է որ պողթկաց իր կուրծքին, երբ մտածեց թե վերջինը պիտի ըլլար այս հավաքումը, և թե ի՞ր իսկ աշակերտներէն մեկն էր որ պիտի մատներ զինքն ի մահ. վա՛տը, վատը՛.—

«Պիտի մեռնի մարդու որդին, բայց վա՛յ անոր որուն ձեռքով պիտի մատնվի»:

Աշակերտները հուզված շվարած զինքը կոխտէին. սարսուտի փուշն է որ կըրջի ձկնորսներու երակին մեջ: Ու Հոգիս՝ սիրտը կուրծքին տակ քարացած՝ սև խորհուրդը կ'երթա գործադրելու: Անզգամը երեսուն արծաթի պիտի ծախեր իր Տերը:

Ու Հիսուս մոռնալ ուզելով կարծես իր մոտալուտ մահը, արցունքը իր աչքերուն ետին զսպած դեռ կխոսի, կ'ուսուցանէ անոնց ու խոնարհության դասը տալու համար կարգավ ոտները կըվա անոնց: Զիթեկցաց լեռը կմեկնին: Հիսուս հոն պահ մը կթողու զայն ու քարքնկեց մ'անդին Գեթսեմանի պարտեզը կ'երթա առանձնանալու:

Հոն՝ հողին վրա ծնրադիր, արտասպալից աչերն ալ դեպի երկինք հստած, կ'աղոթէ՛, կ'աղոթե անոր՝ որուն զավակը զգաց զինքը, անոր՝ որուն կրոնքը քարոզեց, անոր՝ որու համար ավա՛ղ կմեղցնէին զինքը:

Վա՛խ, լացավ պաղատեցավ հեկեկագին: «Հա՛յր, անցուր զբաժակս զայս...»: Բայց լուռ է երկինքը, ու հայրը անտարբեր իր զավակին լացին: Մահվան դատը բաժակը իրեն կսպասէ:

Ու ահա կուգան, կուգան զինվորները, բոցավառ ջահերով ու վայրենի աղաղակներով կպաշարեն զինքը իր աշակերտներուն մեջ: Ինչան ձեռքակալման Հուդա իր տիրոջ ճակատը կհամբուրէ. ժանտ շըրթներու նեղոտ համբույրին տակ կսարսուս Հիսուս. «Հուդա՛, կգոչե, համբուրելո՞վ կմատնես զիս»:

Ապտակելով ծեծելով Կայիափայի կտանին զայն, ու անկեց Պիղատոս կուսակալին: Անմեղունակ գառնուկի մը դատը կ'ըլլա իրենը. ի՞նչ հանցանք կարելի էր վերագրել Սիրո վարդապետին. և սակայն «ի խա՛չ կգոչին թշնամի բերաններ, ի խա՛չ, թող անոր արյունը մեր և մեր զավակներուն վրան ըլլա»: Ու Հիսուս թշնամիներուն ձեռքը կհանձնըվի: Ի՞նչ սիրտ բզբտող պատկեր. կծաղրեն զայն, կհարվածեն, կ'արհամարհեն մեծ վարդապետը. կարմիր քղամիդ կհագցնեն իրեն. եղեգ զավազան մը կուտան իր ձեռքը. փուշ պասկ մ'ալ իր գլխուն, ու «Ահա՛, կգոչեն, ահա՛ թագավորն Հրեից»:

Ու անտրտունց ու լռիկ Հիսուս կկրէ այն բոլորը:

Օրը լուսնալու մոտ խաչ մը կուտան իր ուսին, ու Հիսուս տկար ու վտիտ, մահվան անարկու փոթորիկը իր գանկին մեջ և ուսին վրա փայտյա մի ծանր քառաթև՝ կողողոջե Գողգոթայի գառիվերին վրա՝ բայց վախճալով որ միգուցե դեռ չի խաչված մեռնի Հիսուս՝ խաչը անցորդի մը կոնակը կուտան:

Փամը մը վերջ Գողգոթայի գագաթը խաչ մը կբարձրանա, մարդկության փրկիչն իր վրա գամված: Ձեռքերեն ոտքերեն արյունը կկաթե, բազուկները գալար գալար կպրկվին. գամերուն ցավը ներսիդին կկուտա, ու բուն ծարավ մը բերանը կցամքեցնե:

Հուսահատ ակնարկ մը կպտտեցնե իր շուրջ, ու սևություն և ստորնություն կտեսնե միայն: Իր երկու կողմերուն վրա շարագործներ կան խաչված որք կհայցեն իրեն. իր խաչափայտին տակ պահապան զինվորները նստած իր հագուստները կբաժանեն և իր միակտուր պատմունանին վրա վիճակ կձգեն. գծուծ անսիրտ հրեաներ կ'անցնին իր առջևեն ու կձաղրեն զանի, ու արհամարհանքի թուրք կնետեն երեսին. «Ահա որդին Աստուծո. ինչո՞ւ չի գար իր հայրը զինքն ազատելու»: Ու վարը ոտքերուն տակ՝ Երուսաղեմ քաղաքը կննջե սնզգամության ու ամբարշտության մեջ քարացած կարծրացած:

Սև կտեսնե Հիսուս, սև՝ մարդոց սրտերը, սև ամենուրեք:

Քաջությունը վայրկյան մը կլքանե զինքը, ու Հիսուս պահ մը կզղջա կարծես այսպիսի անզգամ մարդկության մը համար խաչվելուն: Ու դա՛նն, դա՛նն բողոք մ'է որ կպոթկա.— «Աստված իմ, ընդ է՞ր թողիր զիս»:

Վայրկյան առ վայրկյան իր ուժերը զինքը կլքեն, ցավերը կնվազին տակավ, ու մահվան ցուրտն է որ հետզհետե կմաղվի իր մորթեն ներս: Իր առջև պարզվող գարշելի այդ տեսարանեն վեր կվերցնե իր աչքերը. «Հայր, կոչե, Հայր, հոգիս ձեռացդ մեջ կդնեմ...»: Քիչ վերջ՝ «Հայր, թո՛ղ դոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործին»:

Հոգնած կուպերը կփակվին, գլուխը կուրծքին վրա կ'իջնա, ու սառ շրթներեն խեղդուկ ձայն մը կլսվի. «Ամեն բան կատարված է...»:

ԽԱՉԻՆ ՎՐԱ ՄԱՐԳ Մ'Է ՈՐ ԿՄԵՌՆԻ, ԱՍՏՎԱՍԾ Մ'Է ՈՐ ԿԾՆԻ:

Հավիտենական հանգստյան մեջ փակե աչերդ ա՛լ, Հիսուս: Մոռցի՛ր ցավերդ, մոռցի՛ր տառապանքդ, ձեռքերուդ գամն ալ մոռցիր: Մարդկությունը զղջաց իր սև ապերախտությանը վրա, ամչցավ ու լա-

ցավ, արտասովեց ու աղոթեց քեզի ու պաշտեց զքեզ: Մարդ էիր, ու Աստված ըրավ զքեզ:

Ա՛լ փառքը, ա՛լ մեծությունը կմնա քեզի, Հիսուս: Ամեն անգամ որ խոնարհության մանիշակը փթթի կուրծքի մը տակ, ամեն անգամ որ սիրո վարդ մը բողբոջի սրտի մը մեջ, ամեն անգամ որ գթո ու բարության սերմը ծլարձակի հոգվո մը խորը, մարդկությունը դափնի պսակ մ'է որ կնկիրեն հոգնած ճակտիդ:

Կ'ըսեիր. «Որդին մարդո տեղ մը շունի իր գլուխը հանգչեցնելու համար». մեր սրտերը կուտանք բարձ' բազմաշխատ գլուխդ, ու մեր կուրծքերը՝ քեզ ապավեն:

Վերջ

Մ Ա Ր Գ Ը

(Ավարտական շարադրություն)

1905

Սկյուտար—Պերպերյան

Մարդը

1. Ա ն ց յ ա լ մ ա ր դ ը

Նախամարդը.— Դո՛ւք, մարդեր, քսաներորդ դարու լուսափառ սեմին վրա բարձրացած, մտածա՞ծ եք երբեք ձեր նախահոր վրա, դող-դոջ ու բիրտ, տկար ու վայրագ միանգամայն այն էակին վրա, որ սերունդէ ի սերունդ, դարե ի դար զքեզ կազմեց, զքե՛զ, լույսի երկնաբաղձ գավակներ:

Ահավասիկ գազանաբնակ անուղևներու խորերեն, թաքթաքոր որջերու սովերներեն դուրս կուգա անի, վերին սանդղամատը կենդանական հատաչաղեմ գոյությանց զարգացման, շքեղ որակ արարչության մեծ գործին, **նախամարդը:**

Անձամոթ կշանքե մը բնության ծոցին մեջ նետված, ի՞նչ տկար է նա: Երկիքքը իր գլխուն վերև՝ որոտումներու լեզվով կխոսի իրեն. երկիրը իր ոտներուն ներքև՝ իր դիակազմ պատյանը կողողեցնե ու իր շուրջ բյուր բյուր գազաններ—վիթխարի անասունեն մինչև հետին ժանտ գեռունը—մահվան քստմնելի գործիքներ կցուցադրեն իրեն: Այլ ի՞նչ հարկ որ տիեզերքը համայն զինվի այս տկար արարածին դեմ, քանի որ, ինչպես կ'ըսե Բասթալ, «Շոգի մը, կաթիլ մը ջուր կրավեն զայն մեռցնելու»:

Մե՛րկ ձյունին ու բուքին դեմ, անպատուպա՛ր շանթին ու հեղեղին ներքո, անզե՛ն գազաններու ճիրանին տակ, ի՞նչ բան ուներ ուրեմն իր մեջ տկար այդ էակը, որ կրցավ քայլել անվտանգ մահվան ա՛յնքան թակարդներում մեջեն, ու անե՛լ, ու զարգանա՛լ, ու բարձրանա՛լ: Ինք — խավարին ծոցեն ծնած դողդոջ կայծ մը, ինչպիսի՞ հանգամանք մ'ունեն իր մեջ, որ կրցավ վառ պահել իր լույսը այնքան սպառնալիքներու մեջեն, ու մեծնա՛լ, մեծնա՛լ, մինչև բարոյական արև մ'ըլլալ տիեզերքին մեջ, լույսի՛ հատաչադիմության՛ն արևը:

Իրեն սպառնացող կենդանիները հետզհետե անոր լուծին տակ մտան, անընտել գազանները խույս տվին տակավ այս անախորժ հյու-

րեն, ու անապատներու ամայությանը մեջ գացին կորնչիլ: Բնությունն ալ իր ույծերուն աշխարհակալելը տեսավ՝ մարմնով փոքր այլ ոգով մեծ այս էակին կողմէ:— Այո՛, որովհետև անիկա գերազանց զենք մ'ունէր իր ձեռաց մեջ, որովհետև մարդ-հյուլեն շանթերեն ավելի ահաւոր՝ տիեզերքներէն ավելի փառավոր գորություն մ'ունէր իր մեջ՝ մե՛ծ անկորնչելի գորություն մը, **բանը**, այսինքն, **մտածումը** և **լեզուն**:

Ահա այս երկու քույրը կարողություններն են որ ձեռք ձեռքի՝ սուսջ-նորդեցին մարդը հառաջադիմության ուղիովն մեջ:

Մտածման դերը.— Անոթի էր մարդը, մերկ էր ու անպատասպար. ի՞նչ ըրաւ.— Մտածեց, ու արմտիքը արևուն տակ կոհակ կոհակ հասցոց իր սննդատատ հասկերը. անասնոց մորթեր և բուսական հյուսվածքներ հագուստը հայթայթեցին իրեն, ու քար քարի վրա ապահով՝ բնակարաններ կանգնեցին անոր համար:

Զյունը ու ցուրտը անոր արյունը կստեղծեցին երակներուն մեջ. ի՞նչ ըրաւ անիկա.— մտածեց, ու կայծը ցայտեց քարին բաղխումէն, կայծը՝ որ իր ջերմությամբը մետաղները հալեցնելով ճարտարվեստը պիտի կազմակերպէր, կայծը՝ որ իր բոցին փայլունությամբը մեջէն աստվածներ, կրոններ պիտի ծնէր, կայծը, որ տաքուկ օճախին շուրջ ընտանիքները հավաքելով՝ ընկերության կապը պիտի ապահովէր:

Մարդը յուր տկար ձեռները միայն ուներ իբրև գործի* ու զենք՝ պինդ հողին, կարծր քարերուն ու սպտանող վըրտանգներուն դեմ ի՞նչ ըրաւ.— մտածեց ու երկրիս կեղևը պատաստեցավ՝ տալու համար մարդուն հազարավոր դարերէ ի վեր իր ծոցին մեջ պահած գույները, **մետաղները**, որոնք իրեն համար զենքի ու գործիքի ձևերուն տակ պիտի ձուլվէին ու իր ճարտարագործ Արվեստին նյութք պիտի հայթայթէին:

Անհաղորդ ու կղզիացյալ էր մարդը միջոցին մեջ ու ժամանակին. ի՞նչ ըրաւ.— Մտածեց. փոքրիկ փոքրիկ ձևեր բով բովի շարվեցան կազմելու խորհրդավոր ու երկնագիծ այն **գիրը**՝ որ ամբողջ ժամանակի ու ամեն տեղվո մարդկությունը իրաւ կապելով մե՛կ մարդ մը պիտի կազմէր, մե՛կ միտք մը, մե՛կ գրիչ մը:

Դեռ շատ տկար էր ինք. կյանքը վայրկյան մ'էր միայն, մինչ անհուն էին իր իղձերը. պետք էր շատ ու շատ գործել. ի՞նչ ըլլաւ.— Մտածեց, գիտությունը գտաւ, ու ան ալ **շօգին** ու **էլեկտրականությունը**,

* Ինքնագրում այսպես է գրված:

որք զինքն ու իր միտքը արագ թոցուցին միջոցին մեջեն, ու մարդոց կարողությունքն ու մտածումները իրարու հանդիպելով հսկա զորություններ կազմեցին բնությունը կերպարանափոխող ու ի սպաս կոչող անոնց:

Լեզվին դերը.— Այսպես ուրեմն նախամարդը իր **Քանին** շնորհիվ քայլ առ քայլ, հաղթանակե հաղթանակ, հասուց **արդի մարդը**: Տեսանք **մտածման դերը** մարդկության յուրաքանչյուր քայլափոխին մեջ. կարելի չէ նաև ուրանալ **լեզվին** ալ բաժինը հառաջդիմության մեծ գործին մեջ: Նա՛ էր որ դաստիարակեց բանականությունը և կյանք տվալ մտածման. նա իրար կապեց մարդերը և ընկերության ու կազմության նպաստեց: Բայց թողունք որ Հեռուեր, գերման փիլիսոփայն, իր կարծիքը հայտնի լեզվի մասին.— Մսի փոքրիկ կույտ մ'է լեզուն. բառը թեթև շունչ մ'է որ կյոչի շրթներեն. բայց առանց ասոնց մենք ամենքս ալ վայրենիներ պիտի ըլլայինք տակալին անդունդներու, անապատներու մեջ թափառական:

Այսպես՝ **մտածումը և լեզուն** իրարու միացած՝ առաջընդեցին մարդը ամեն դժվարություններուն մեջեն և դանդաղ ալ վստահ հառաջացումով մը բերին հասցուցին իր ներկա վիճակին:

Թողունք ուրեմն ա՛լ նախամարդը իր քարայրին մթություններուն մեջ, զբարվելու համար վայրկյան մը արդի մարդով:

2. Արդի մարդը

Ի՞նչ է արդի մարդը:

— Պատասխանին տեղեկանալու համար հերիք է հետաքրքիր ակնարկ մը նետել մեր շուրջ: Ամեն իրի վրա իր կնիքը դրոշմած է ան. գործված ամեն բան, արտադրված ամեն առարկա անոր վրայոք շատ բաներ պիտի պատմենք քեզի, շա՛տ բաներ՝ որոնք սակայն այդ մեծ էական մի բանի փոքր կետեր հազիվ պիտի կրնային բացատրել:— Ամբողջական գաղտնիք մը կազմելու համար իր վրա՛ պետք է քննենք զայն գոնե իր ընդհանուր գծերուն մեջ: Տեսնենք ապա մարդը ընդհանրապես իր **ընկերության** մեջ, իր **Կրոնքին** մեջ, իր **Գիտության**, իր **Արվեստին** և իր **Քարոզականին** մեջ:

1. Ընկերությունը.— Ռուտ, գաղղիացի իմաստասերը, ընկերություններուն ծագման վրա խոսելով սապես կ'ըսե.— «2՛գիտեմ ինչպիսի՛քնահանույքե մը մղված մեր նախահարք լքեցին բնության վիճակը, իրարու մոտեցան և ընկերություններ կազմեցին: Նախ՝ անջատ ու եր-

ջանիկ՝ վայրենի վիճակին մեջ, իրարու միացան մարդիկ, ու սակեց ծնան բոլոր իրենց թշվառություններ ու մոլորությունները»:

Հեգնակաճ—չըսելու համար ծիծաղելի—շեշտ մը չե՞ք գտներ գաղ-
դիացի իմաստասերին այս խոսքերուն մեջ՝ ամբողջ մարդկության հա-
մար: Մենք կկարծենք թե վայրկեմակաճ *fantaisie** մը ու շա՛տ ավելի
տևական, և քմահաճ *caprice*** մը շա՛տ ավելի լուրջ բան մ'ըներ
ա՛ն, որ մարդիկը՝ գրեթե բոնի՝ իրարու կմոտեցներ, իրարու կմիացներ.
և անիկա բնությունն էր: Հարկ չ'կա մանրամասնությանց մեջ մտնել
սպացուցանելու համար թե մարդը ի բնե ընկերական էակ մ'է, քանի
որ իր մարմինը, իր միտքը ու հոգին ընկերություն կպահանջեն իրե՛նց
խկ կյանքին կարելիությանը համար:

Ընկերության հիմը **ընտանիքը** եղավ, եթե կարելի է սակայն այդ
նվիրական անունով կոչել կիրքի կապերով եղած այն նախնական
կենսակցությունները: Այնքա՛ն տխուր էին անոնք, այնքա՛ն անասնա-
կան: Բայց նույնը չի մնացին անոնք: Ժամանակի ընթացքին մեջ քիչ
քիչ բարեշրջելով անասնական այդ բիրտ կենսակցությունը ամենե՛ն
ավելի վսեմ միացումը կազմեց արդի ժամանակի մեջ, կյանքերու, հո-
գիներու ներդաշնակ միացում մը. երկինքը երկրի՝ ցուացնելու պաշտոն
ունեցող միություն մը, բո՛ւն **ընտանիքը**:

Ընտանիքե՛ն է որ ծնունդ ստին տակավ ավելի մեծ ընկերություն-
ներ: Նա մեծնալով **ցեղերը** կազմեց. բայց այս ցեղերը հարատև կոի-
վի մեջ էին միմյանց հետ: Կյանքը անդադրում պատերազմ մ'էր այն
ատեն, ու ցեղը՝ մշտաշարժ բանակ մը: Ցեղին ամեն անդամներն ալ
պարտ էին կովիլ ու կովիլ շարունակ՝ բացարձակ հրամանի մը տակ:
Իրավունք, պարտք, արդարություն, ասոնք ամենքը անկե կրդխեին:—
Այսպես կարելի չէր սակայն երկար ատեն շարունակել: Եվ հիրավի՝
երբ կյանքի ավելի հեշտին պայմաններ գտնելով՝ մշտաշարժ այդ բա-
նակը կանգ առավ, գեղարվեստն ու ճարտարվեստը խաղաղության
կյանքոտ սովերին մեջ անեցան, զինվորը աշխատավորեն բաժնվելով՝
ժողովուրդ և կառավարություն առանձին մարմիններ եղան, ու երկուսն
ալ պատկառ կեցան բանի մը որ **օրենք** կոչվեցավ: Օրե՛նքը, այս իսկ
էր մեծագույն արժանիքը մարդկության: Ի՛նք օրենքին տերը, ի՛նք
միանգամայն անոր հպատակը:

Օրենքն ալ հետզհետե ավելի լա՛վ ճշտելով ընդհանուրին և ան-
հատին պարտքի և իրավունքի սահմանները՝ կրցավ բարձրացնել

* Քմայք, երևակայություն, վաղանցուկ ցանկություն (Ֆր.):

** Քմահաճույք: (Ֆր.)

մարդը և տանել զայն մոտ, մի՛շտ ավելի մոտ արդարության կենսավետ մարզերուն:

2. Կրոնք.— Մարդս լոկ ընկերակուսն էակ մը չէ, այլ նաև կրոնագրած էակ մը: Կրոնքը, երկյուղի՝ հույսի՝ հիացման բարդ զգացումներեն՝ ծլած չքնա՛ղ ծաղիկ մը, ծլած է ամեն ժամանակի մեջ և ամեն կլիմայի ներքև: «Եթէ Երկիրը շրջագայիք, կ'ըսէ Պլուտարքոս, կրնաք քաղաքներ գտնիլ առանց պարսպի, առանց դպրության, առանց օրենքի, բայց ո՛չ ուրեք գյուղ մը՝ որ չունենա իր աստվածները»:

Կրոնքին տիեզերականությունը անուրանալի է ուրեմն: Ու իր դե՞րը, իր ազդեցությունը: Կարելի՞ է չտեսնել զայն պատմության մեկ ծայրեն մինչև մյուսը, անհատին կյանքին վրա, ժողովրդյան կյանքին վրա, ու ամբողջ ընկերությանց վախճանին վրա:

Կլա՛նքը, հարցուցեք զայն սքինքսին, որ անապատ աշխարհին ամառայանը մեջեն իր գլուխը ավազներեն թոթափելով վեր կբարձրացնէ դիտելու համար կյանքով ու խոստումներով լեցուն նորածագ արևը. հարցուցեք զայն Բուրգին որ՝ գոռոզ կ'իջխէ մեռած դաշտերու անեզրությանը, ու իր ոտից առջևեն անցնիլը կդիտէ արհամարհոտ՝ դարերո՛ւն, դարերո՛ւն... Հարցուցեք զայն եգիպտացի մոմիային՝ որ իր փլատակներուն ներքև հազարավոր տարիներէ ի վեր կ'սպասէ՛, կ'սպասէ...

Կրո՛նքը, հունական քաղաքակրթության մեջ զացեք փնտոիլ իր դերը, թե ո՞վ տվա՛վ անոր իր այնքա՛ն շքեղ փայլն, թե ո՞վ ծնա՛վ Հոմերոսն ու Փիդիասը որոնցմով այնքա՛ն հպարտ կկանգնի նա:

Կրո՛նքը, Արաբի՛ն հարցուցեք զայն, որ իր մեծ առաքյալին ձայնին ի լուր՝ թոթափեց իր վրայեն անապատի թափառահաճ կյանքը, ու իր քաղաքակրթության լուսափառ ջահը գնաց պտտցնել միջին դարու խավարակո՛ւտ տգիտության մեջ, Եվրոպիո մեկ ծայրեն ի մյուսն:

Կրո՛նքը, Հռոմի փլատակներուն հարցուցեք զայն, միջին դարու խաչակիրներուն, հավատաքննության ատյաններուն, արյուններո՛ւն, անյուններո՛ւն հարցուցեք զայն...

Կրո՛նքը, ամեն տե՛ղ և ամենո՛ւն հարցուցեք զայն: Ամենքն ա՛լ պիտի խոսին ձեզի մարդկության քայլերուն ընկերացող այդ երկնաթև ոգևույն վրա որ անդրժիբիմյան կյանքի փայլուն հեռանկարներովը դյութեց մարդկությանը ամբողջ, ու իր Հույսին երգովը առաջնորդեց մարդը վե՛ր, մի՛շտ ավելի վեր, Աստվածներուն մոտ...

3. Գիտությունը.— Մարդը կրոնքի սիրույն հետ ուրիշ սեր մ'ալ ունի, եղբայր մ'առջի սիրույն, որ սակայն տարբեր ճամբաներէ պիտի քալեր ու մերթ թշնամի պիտի ըլլար իր եղբոր: Իր երիտասարդության

շրջանին սերտիվ հարած Կրոնք-Պարիկին՝ մարդկությունը կսիրեր անոր բերնեն լսել ամեն երևույթներու բացատրությունը և անոր հրաշահյուս ծածկոցովը ծածկել մտքին մեջ ամեն մութ անկյուն, բնության մեջ ամեն խավարին անդունդ: Բայց ատեն մ'եկավ ուր դիցարանության լեցուն վեպերը չի կրցան հագեցնել մարդուն հետաքրքիր միտքը: Լույսին ծարսվը ունեցող մարդը ուզեց վերցնել բնության բողը ու քիչ քիչ նանչցավ զայն իր այլազան երևույթներուն մեջ. ասկե'ց հատաջացան գիտությանց ա՛յնքանի բազմապիսի նյութերը:

Այլ մարդ չ'բավականացավ այսչափով, չ'շոտացավ օրենքներ հաստատելու բնական երևույթներուն մեջ: Պայմաններու այս աշխարհեն դուրս արձակեց իր միտքը, անպայմանին՝ բացարձակին մեջ: Անվատահ իր իսկ մտքին վրա, զայն սլ անցուց իր բնության բովեն և ուղղությունը մը տվավ անոր: Տարակուստ իր իսկ գիտության վրա, անոր հիմերը քննեց ու ապահովեց. ու աստի այն նոր՝ բարձրագույն գիտությունը, գիտություններու գիտությունը, **փիլիսոփայությունը:**

4. Գեղարվեստ.— Մարդը լոկ խոհուն միտք մը չ'է սակայն, ակ զգայուն սիրտ մը: Եթե միտքը ճշմարտության է ծարավի, սիրտը գեղեցիկին ո՛չ նվազ կցանկա: «Պետքով արհեստավոր, բնագոյմամբ արվեստավոր մ'է մարդը»: Եվ, իրավամբ, կտեսնենք որ քարայրներու այն նախամարդը՝ երկյուղով ու կոշտությամբ լեցուն իր վիճակին մեջ՝ կրցեր է հատու գործիքով մը գեղեցիկը պատկերել իրմե դուրս՝ եղջյուրի կամ քարի մը կարծրությանը վրա:

Այլ ինչո՞ւ արվեստը, պիտի ըսեք, քանի որ ինքն բնությունը գեղարվեստական հրաշալիք մ'է:— Այո՛, բայց գեղեցիկը բնության մեջ աղոտ է ու խառնակ միանգամայն. մարդ զո՛ւտ մաքուր գեղեցիկը ըմբռնեց, իտեա՛լ գեղեցիկը: Ի՛նք հյուլե մը տիեզերքին մեջ, երկրորդ տիեզերք մը զգաց իր մեջ, կյանքով ու գեղեցկությունով լեցուն՝ զգացումներու տիեզերքը, **սիրտը:** Դուրս պոռթկավ ուզեց զայն, սա գեղարվեստը ծնավ իր զանազան ձևերուն մեջ.—

Ճարտարապետությունը՝ քաղաքակրթյալ երկիրը ծածկեց այնքա՛ն գեղեցիկ շենքերով, և որ հողին երեսեն երկինք արձակեց նվիրական այնքան տաճարներ, ժանյակին պես նրբահյուս, խունկի մուխին պես խորհրդավոր, աղոթքին պես երկնապալաց...

Արձանագործությունը՝ որ աստվածները հերկիր փոխադրեց՝ անդրիններու ձևին տակ, որ կյանք տվավ անկենդան քարին, և որ մարմարին կարծր կուրծքը... * սրտին է՛ն նրբին զգացումներովը:

* անընթեռնելի բառ (ճ. խ.):

Նկարչությունը՝ որ կտավի կտորի մը վրա պատկերացուց ամառ-նային վերջալուստի մը տխրագին քայքայումը, և մի քանի գույներու մեջ՝ Անժելյուսի* մը աղոթեքզը թրթռացուց անո՛ւյշ, խորհրդավո՛ր...

Երաժշտությունը՝ գերազանցապես հոգւոյն այդ լեզուն, երկնեց այդ բարբառը, հորում ձայնը արցունք մը կ'ըլլա, թրթռումը՝ հափշտակություն մը, նոթը՝ անհունություն՝ն մը...

Բանաստեղծությունը՝ արվեստներու շնաշխարհիկ այս դշխոյն, որ բառը իտեացուց՝ տալով անոր գույնին հմայքը ու խազին անհունու-թյունը, որ իր քնարին թրթռումներովը երկինքները դղրդեց, և որ գեղեցկին երգովը հրատրեւելով մարդկությունը՝ իր թևերուն մեջ՝ բարձրացուց զայն վեր, միշտ ավելի վե՛ր, իտեալին մոտ...

5. Բարոյական.— Ահալասիկ այսպես ընկերություն, կրոնք, գիտություն, գեղարվեստ, իրենց չափովը մարդու բարոյություն տվին, և կյանքին՝ ազնվություն:— Այլ ի՞նչ է մարդը, ի՞նչ է կյանքը կհարց-նենք:

Անձանոթ ձեռքե մը հողին վրա նետված, անձանոթ ձեռքե մը հողեմ խլված այդ մարդը իմա՛ստ մը, նպատա՛կ մը, չ'ունե՛ր արդոք: Կյանքը վաղանցիկ թոպե մը օրորոցին և դագաղին միջև՝ չ'ունե՛ր մի-թե նշանակություն մը:

Անհունությո՛ւն մը ժամանակը, անհունությո՛ւն մը միջոցը. ու մարդ հի՛շվե մը այս երկու անհունություններուն մեջ կորսված. ան-հունությո՛ւն մը և այդ հյուլեմ...

Ո՛վ և ինչո՛ւ դրած էր այդ անհունությունը մարդու մեջ: Իմա-նալու զգալու, կամելու այդ աշխարհները պետք չէ՞ր որ ողորթո՛ւն մը՝ կետ նպատակի՛ մը՝ օրե՛նք մ'ունենային իր մեջ:— Այո՛, մտածե՛ց մարդը: Իր մտածումը դո՛րս նետեց կյանքի անձուկ եզրերեն, դո՛րս նյութի այս աշխարհեն, ու անհունե՛ն, բացարձակին մեջ գնաց հարց-նել իր մեծ «ինչու»-ն կյանքի՛ն, մարդո՛ւն «ինչո՛ւ»-ն...

Ու կատարյալը միջոցին մեջ արտասանեց մեծ «ինչո՛ւ»-ին պատաս-խանը:— Ի՞նչ պատասխանած էր անիկա ու ի՞նչ կրկնած էին դա-րերու մեջ անոր արձագանքները:— Անկատար մարդը չ'ըմբռնեց կա-տարյալին ձայնը. Աստված մը միայն կրնար զԱստված հասկնալ: Ծատե՛ր մեկնիլ ուզեցին խորհրդավոր ու վսեմ այդ ձայնը, ու զանա-զան ժամանակաց մեջ բարոյականի զանազան ողորթություններ տրվե-ցան մարդուն.—

* Առավոտյան, կեսօրվա և երեկոյան զանգահարություն կամ հրեշտակ տեսող՝ աղոթք (Ճ. Խ.):

Հնդիկ իմաստունը՝ Սաքիամունի՝ մահվան մեջ գտավ կյանքին գաղտնիքը: Ամեն իղձերու **անէացումը** քարոզեց ան Նիրվանայի գըրկին, Էին ընկղմումը Մեծ ոչինչ-ին մեջ, մահվան բույնը՝ կյանքին իսկ բաժակին մեջ...

Արիստիպպոս բոլորովին ներհակ բարոյական մը պատվիրեց, որ սակայն միևնույն վախճանին պիտի հանգեր շա՛տ ուշ. **հաճույքին** բարոյականը որ ժողովորդներ ամբողջ անասնական կիրքերու տիղմին մեջ ընկղմելե վերջ՝ մահախրատ վարդապետներ պիտի հարուցաներ իր ետևեւ:

Ուրիշներ՝ քիչ մ'ավելի բանավոր՝ մտածված հաշված հաճույքի, շահո՛ւ բարոյականը քարոզեցին, բարոյական մը որ հետզհետե քարեփոխվելով հասավ մինչև մեր ժամանակը:

Բարոյականներու մթին այս քառսին մեջեն ձայն մը՝ օրենք մը՝ պատվեր մը կձնէր. մեծ Քանդին ձայնն էր այն, **պարտքին** ձայնը: Ո՛չ, պատառ մը հացի՝ ուսպ մը հաճույքի համար չէ՛ր որ ծնավ մարդը: Չէ՛, շահու հաշվին համար չէ՛ր որ Աստված դրած էր անոր մեջ իր ձայնը, խի՛ղճը:

Մարդ տիեզերքին մեջ ամենե՛ն ավելի վսեմ գործությունը կկրեր հինքյան, **Անձը**. ու այդ անձը հավասարապես բարձր վախճան մ'ունէր, **պարտքը**. պա՛րտքը իր անձին հանդէպ, պա՛րտքը այլո՛ց անձին հանդէպ, պա՛րտքը Աստուծո անձին հանդէպ. Պա՛րտքը օրորոցեն մինչև գերեզման, ու պա՛րտքը գերեզմանեն ալ անդին... Հավիտենական, անմա՛հ, վսե՛մ Պարտքը...

3. Ա պ ա գ ա մ ա ր դ ը

Հառաջադիմությունը.— Քաջակերիչ չէ ակնարկ մը նետել անցելույն վրա, ու պատմության յուրաքանչյուր էջերուն մեջ մարդկության հառաջադիմությունը կարդալ՝ մեն մի մարգերուն մեջ զորս թվեցինք և որոց մեջ մարդկության քայլերը իրարմէ ավելի հաստատուն և բեղմնավոր եղան, մինչև որ մարդուն հասավ Ընկերության, Կրոնքի, Գիտության, Արվեստի և Բարոյականի արդի զարգացչալ ձևերուն:

Այլ որքա՛ն ավելի մխիթարական պիտի ըլլար թախանցիլ ապագայի մթություններուն մեջ, ու հոն՝ մարդը տեսնել իր բոլոր կարելություններովը:

Գուշակությունը չէ՛ տրված մարդուն. այլ մարդ կրնա անցելույն ուսումնասիրությամբ օրենք մը գտնել, և ի կետ արկանել զայն ամեն ժամանակներու համար: Ի՞նչ պիտի ըլլա այս օրենքը՝ եթե ոչ **Հառա-**

ջադիմությունը: Նա՛ տիեզերքին օրենքն է. նա՛ մարդկության օրենքն է:—

Տակավի՞ն պիտի հառաջադիմե՞ն ուրեմն մարդը.— Անշո՛ւշտ. և այն հառաջադիմությունը՝ զոր տեսանք քարայրներու դարեն մինչև մեր ատենը՝ վստահաբար ոչի՛նչ բան մըն է անո՛ր բաղդատմամբ զոր ունինք իրագործելու ապագային մեջ: Ծամբան զոր—մի՛շտ բարեփոխվելով—կտրեցինք անցանք դարերու մեջեն, ապահովաբար առաջին քայլն է միայն հառաջադիմության այն անվախճան սանդուխին՝ որոց զագաթը անհուններու մեջ կ'երթա կորավի:

Գիտություն— Այս հառաջադիմության ամենեն ավելի զորավոր գործիքներեն մին՝ գիտությունը պիտի ըլլա. իմաստասիրությամբ հասած այս վիճակին՝ անո՛վ պիտի բարձրանա հավետ, ու պիտի բարձրացնե մարդը: «Մարդը—կ'ըսե Հերպերդ Սթենսեր—պիտի գիտնա օր մը նախատեսել ապագան, ո՛չ թե հաշիվներով՝ այլ բնականորեն, գիտությունը իրեն համար ըլլալով տիեզերական բնագո մը: Ծանշնալով բնությունը՝ պիտի կառավարե՞ զայն. նա իր թշնամին չ'պիտի ըլլա այնս, այլ իր սպասավորը: Ու տառապանքը տակավ պիտի վանվի երկրեն: Ապագայն պիտի լինի պատշաճումը մարդուն ի մարդ, մարդուն ի բնություն, վախճանը ամեն թշվառությանց, և հանդարտությունը ամեն ատելության: Տիեզերակա՛ն երանություն...»:

Կրոնք և գեղարվեստ.— Բայց մարդը պիտի հասնի՞ վերջապես բացարձակ գիտության.— Ո՛չ. իր գիտությունը սահմանափակ պիտի ըլլա ամեն ատեն, ու միշտ գոյություն պիտի ունենա **Անճանաչելին՝** որ պիտի ծիծաղի մարդուս ընդունայն ճգանց վրա: Ապա և մի՛շտ գոյություն պիտի ունենա Արվեստն՝ ա՛ն միայն կարող մարդուն հուսահատությունը փարատելու և անոր ոգին տեսականով մխիթարելու, և մի՛շտ Կրոնքը՝ մարդուս երկյուղածության ու հարգանքի պաշտամունքը մատուցանելու համար խոժոռ **Անճանչելվույն:**

Ընկերություն և Բարոյական.— Սակայն մարդուն ճշմարիտ հառաջացումը պետք է փնտոել իր Բարոյականին մեջ: Ապագայն բարոյականին հաղթանակը պիտի ըլլա մանավանդ:

«Տիեզերական եղբայրակցության» մեծ պատվերը՝ դարերու ժըխտրին մեջ կորաված՝ իր բոլոր աստվածությամբ լսելի պիտի ըլլա ամենուրեք, ու իրար կապելով ընկերության անշատ մասերը՝ պիտի կազմե հոժ, ներդաշնակ միություն մը, **Մարդկությունը:** Ազգերը այս մեծ ընտանիքին անդամները պիտ լինեն սիրակցորդ. Հայրենիքները ջերմին, ճվլուռն բույներու պես պիտի ըլլան: Թշնամության ատելության՝ վրի-

ժառու ժանտ փուշերը արմատախիլ պիտի կորնչին ժողովուրդներու սրտներուն մեջ:

Ա՛լ թնդանոթը քար ու քանդ չ'պիտի ավերե լուսողող քաղաքները. ա՛լ բոցերը չ'պիտի լափլիզեն կյանքով լեցուն երկիրները, ա՛լ գընդակը չ'պիտի շաչե կուրծքերե ներս...

Խաղաղության կենսավետ ստվերին մեջ ու ազատության ջերմին երկնքին տակ՝ ազգերը բոլոր պիտի երթան իրենց ույժերուն պատարագը մատուցանելու միշտ՝ իրականացող Գաղափարին նվիրական խորանին վրա:

Ռուբեն Չիլինկիրյան

Վերջ

ԱՐՅՈՒՆՔՈՏ ԽՈՍՔԵՐ

հրաժեշտի ճառ

1905

Սկյուտար-Պերպերյան

Արցունքոտ խոսքեր

—Հրաժեշտը—

Հասած է ժամն, պետք է մեկնիլ, գնա՛լ հեռու...

Օրերն քոյր անցան գացին հեշտագին,

- Տարիներն ալ հաջորդեցին իրարու՝

Արա՛գ և քաղցր՝ զեփյուտին պես գարնային...

Հասած է ժամն, պետք է մեկնիլ, գնալ հեռու:

Երեկ դեռ փոքր՝ նորեկ տղեկ էինք հու.

Ճամբան երկար, ու ապագան մոռալ էր:

Ժամանակը՝ սովակին պես մեղմահոս՝

Գրկեց ըզմեզ առաջնորդեց մեր քայլեր:

Երեկ դեռ փոքր՝ նորեկ տղեկ էինք հու:

Հիմա հասած ենք մենք ճամբուն վախճանին.

Ա՛լ չիք մեր քայլն հառաջ մղող շարունակ.

Մեզի համար դաս ու համար վախճանին,

Ու հրաժեշտ ժամը հընչէ տխրունակ...

Հիմա հասած ենք մենք ճամբուն վախճանին:

Ճամփորդին պես որ գագաթեն կդիտե

Կողը բլրույն ուր մագլցեր քիչ առաջ,

Փշոտ ուղին ու դաշտերն ալ մարմանդե,

Ու բերկրանքեն՝ կործքեն թո՛ի լա՛յն հառաչ.
Ծամփորդին պես որ գազաթեն կդիտե:

Հուզմամբ լեցուն նայվածք նետենք մեր ետին՝
Զատիվերի՛ն որ թա՛ց է դեռ քրտինքով...
Հին հիշատակք կխոսին շե՛շտ մեր սրտին.
Ու մեր աչե՛ր լենան դա՛ոն դա՛ոն արցունքով...
Հուզմամբ լեցուն նայվածք նետենք մեր ետին:

Ի՛նչ քաղցր էր կյանքն որ սուրբ հարկիս մեջ անցավ.
Աշխատությո՛ւն, խոկմունք, երա՛զ, երգ և հո՛ւյս,
Ասո՛նք ահա եղան մեր կյանքն որ անցա՛վ
Ու երջանի՛կ արշավ մըն էր դեպի լույս
Ի՛նչ քաղցր էր կյանքն որ սուրբ հարկիս մեջ անցավ:

Այս սուրբ կյանքին հասավ ահա ժամն հետին.
Ու այդ ժամուն թույլեները համրորեն
Կքայքայվին, կփշրվին, կ՛անհետին...
Արյունոտած սրտով հրածե՛շտ տանք իրեն.
Այդ սուրբ կյանքին հասավ ահա ժամն հետին:

Հրածե՛շտ, հրածե՛շտ... Հրածե՛շտ հարկիս հավիտյան,
Սիրո ջերմ բույն՝ ուր մենք թռչնիկ երգեցիկ՝
Մեր մայր թռչնեն առինք ջամբերն գիտության
Եվ սուրբեցանք լույսի վե՛հ երգն գեղեցիկ:
Հրածե՛շտ, հրածե՛շտ... Հրածե՛շտ հարկիս հավիտյան:

Հրածե՛շտ անո՛նց ուր կյանքն անցավ հեզասահ.
Սեճակներուն, սեղաններուն, սրահներուն.
Անոնց վրա՛ են մերին կյանքին շիթերն, ա՛հ...
Հրածե՛շտ կուտանք անոնց ձայնով կերկերուն,
Հրածե՛շտ անոնց ուր կյանքն անցավ հեզասահ:

Հրածե՛շտ մեր մյուս ընկերներուն դեռ փոքրիկ—
Անոնց հետ նույն կյանքն ապրեցանք եղբոր պես,
Վայելեցինք գգվանքն ու սերը գողտրիկ
Միևնույն հայր պաշտպանի մը սիրակեզ...
Հրածե՛շտ մեր մյուս ընկերներուն— դեռ փոքրիկ:

Հրածեշտ ձե՛զ ալ, բարերարներ մեր մտքին,
Դուք, ուսուցիչք, դո՛ւք պաշտոնյայք անձնըվեր
Հառաջացման, զարգացման վեճ խորանին...
Մեր խորհուրդին հուժկու տվիք դուք թևեր:
Հրածեշտ ձեզ ալ, բարերարներ մեր մտքին:

Հրածե՛շտ և քե՛զ, քե՛զ մանավանդ Մեծ Վարպետ,
Որ մատներուդ մեջ ձևեցիր մեր հոգին
Հոռի կրքերն դուն դարձուցիր հոն անհետ,
Փոխան դիր ինչ որ կար ան՛րարդ անգին...
Հրածեշտ և Քեզ, Քե՛զ, մանավանդ Մեծ Վարպետ:

Հըրածե՛շտ Քեզ, երկնառաք Վեճ Գործավոր,
Որ գրիչիդ, լեզվիդ ճարտար մուրճին տակ
Ու դպրոցիդ սալին վրա փառավոր
Կռեցիր մեզ ու դարբնեցիր շարունակ...
Հըրածեշտ քեզ, երկնառաք Վեճ Գործավոր:

Հրածե՛շտ Քեզի, վրսեմ մշակ բանավոր,
Որ անուվեցիր խոսքան արտը մեր մտքին,
Խլեցիր անկե փուշն ու տատասկ թունավոր,
Ու դիր սերմերն Ողղվույն, Բարվույն, Գեղեցկին...
Հրածեշտ Քեզի, վրսեմ մշակ բանավոր:

Բյո՛ւր, բյուր հրածեշտ... Հրածե՛շտ տանք Քեզ տրտմագին
Աչքերնին լի են արցունքով, ա՛հ, ամեն
Բառի կ՛զգանք թե կփղձկի մեր հոգին.
Ու մեր ձայնը չ՛իշխեր ըսել հուզումեն՝
«Բյո՛ւր բյուր հրածեշտ... Հրածեշտ տանք քեզ տրտմագին»:

Այլ է՞ր այսքան խոր մեր սիրտը կհուզի.
Լոկ մեր մարմին պիտի երթա քեզմե բաց.
Հոգին փարած պիտի մնա միշտ Քեզի.
Քո հիշատակ պիտի ըլլա անմոռաց...
Այլ է՞ր այսքան խո՛ր մեր սիրտը կհուզի:

Ո՛հ ապագա կարոտն է որ մեզ խոույե,
Նախազգացված հեռվի կարոտն սիրագին.

Կարոտն արտիդ որ համակ սեր, գորով է,
Կարոտն լույսով, լույսով լեցուն քո մտքին...
Ո՛հ ապագա կարոտն է որ մեզ խոտվե:

Զավակներու պես որք տունեն հեռանան,
Մընանք տըխուր, ու գլխահակ, մտածկուտ...
Դաժա՛ն, մըթի՛ն մեզ կդիտե ապագան.
Անտառչնորդ դողդողին քայք մեր կըթուտ,
Զավակներու պես որ տունեն հեռանան:

Տե՛ր, Դո՛ւ մեր մեջ դըրիր պապակն ուսմունքին.
Գիտության կիրքն անգուսպ մեր մեջ դո՛ւ ծընար.
Տալու համար մեզ զարգացման սերն անգին՝
Գործածեցիր ամե՛ն միջոց, ամե՛ն հնար:
Տե՛ր, Դո՛ւ մեր մեջ դրիր պապակն ուսմունքին:

Այդ պապակին հագուրդ տալու անկարող
Քանհինե՛ր կան որք կհեծին անպաշտպան.
Ո՛հ, քանհներ չունենալով միջոց, փող,
Ուսման սիրույն անմեղ զոհերը կ'ըլլան՝
Այդ պապակին հագուրդ տալու անկարող...

Վա՛խ, վա՛խ, որքա՛ն բոցք գիշերին մեջ մարին...
Ի՛նչ հանճարներ անօգնական կմնան...
Խամրող ծաղկին ոմանք պուտ մը ջուր տարին,
Իսկ սյուսներուն ձեռք մը չ'ելլեր օգնական...
Վա՛խ, վա՛խ, որքան բոցք գիշերին մեջ մարին:

Անոնց խնամքն հանձնինք հոգվոց բարերար,
Անո՛նց որոնք բարեկամ են ուսմունքին.
Ու Քե՛զ ապա որ այդ մանկանց մեջ ծընար
Ուսման սիրույն լափլիզող բոցն ջերմագին:
Անոնց խնամքն հանձնինք հոգվոց բարերար:

Զեզ մանավանդ հոգվոց մեր հայր անընման,
Վարժարանաց Դո՛ւք վեհ պաշտպան հրբեշտակ,
Զե՛զ կհանձնենք այս մանկըտին անպաշտպան՝

Ձի խնամեք զայն Ձեր գգվոս թևոց տակ...
Ձե՛զ մանավանդ հոգվոց Հայր աննրման:

Հասած է ժամն, պետք է մեկնիլ, գնա՛լ հեռուն.
Օրերն բոլոր անցան զացին հեշտագին,
Տարիներն ալ հաջորդեցին իրարու՝
Արա՛գ և քաղցր՝ զեփյուտին պես զարնային...
— Հասած է ժամն, պետք է մեկնիլ, գնա՛լ հեռու...

ՌՌԻՔԵՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

Զույգ ծառերը
—ալլաբանորեն—

Տեօրենիս՝ Ռ. Հ. Պերպերյանին,
իբ մեռած կողակցին սև հիշատակով:

Հեռո՛ւն, անձիբ դաշտին վրա, գետին քով,
Մենավորիկ գույգ մը ծառեր կանգնին վեր.
Ո՛հ, երկուքն ալ գիրար սեղմած գուրգրանքով՝
Ու կուրծք կուրծքի իրարու սերտ փաթտըվեր,
Հեռուն, անձիբ դաշտին վրա, գետին քով:

Մին բարձրագեղ, լայնհովանի կաղնի մ'է,
Այլ լո՛ւտ, տրտում ճյուղերն հակած դեպի ցած.
Զի ինչ որ ինք բազկացը մեջ կսեղմէ
Հոր շանթն մը ջախջախ բուն մ'է ածխացած:
Մին բարձրագեղ, լայնհովանի կաղնի մ'է:

Ո՛հ! երջանիկ քաղցր օրերը վաղանցիկ,
Որ երկուքն ալ մատղաշ էին նորբհասակ,
Կանաչներու մեջ պանունված գեղեցիկ,
Եվ գրլխոց վրա թռչնոց ծաղկանց վեհ պրսակ.
Ոհ! երջանիկ քաղցր օրերը վաղանցիկ!

Իրար համար կարծես հողեն ծրլած վեր,
Բունը բունին հարած էին ուժգնորեն.
Ու ճյուղերն ալ իրարու մեջ փաթտըվեր՝
Սիրո մրմունջքը կ'երգեին քաղցրորեն,
Իրար* համար կարծես հողեն ծրլած վեր:

* Մտավոր բնօրրոյում (ժ. խ.):

Երբ քաղցրասյուր զեփյունն փըշեր մեղմաշունչ՝
Շրթունք շրթան տերևք համբույր փոխ տային,
Մրմնջեին ուտերն քացրիկ ի շըշունջ .
Իրենց անմահ սիրույն երգը երկնային,
Երբ քաղցրասյուր զեփյունն փըշեր մեղմաշունչ:

Իրենց ներքն՝ լայնատարած շուքին տակ՝
Բազմագունակ կծղլեին ծաղիկք բյուր .
Ու արմատին մոտ կարկաշեր մի վըտակ՝
Հորդահոսուն թավալելով ալիքն յուր,
Իրենց ներքն՝ լայնատարած շուքին տակ:

Երանությամբ լենուր իրենց զույգ հոգին
Երբոր իրենց ուտերուն մեջ հաստատված
Բյուր թըռչնիկներ դալլալեին քաղցրագին
Առափուտյան իրենց երգերն առ Աստված .
Երանությա՛մբ լենուր իրենց զույգ հոգին:

Ոհ, երջանիկ էին անոնք հիրավի:
Միշտ սեղմելով իրարու կուրծք ջերմագին՝
«Ո՛հ թե տևեր» կհծծեին յուրովի:
Մ՛ն վախճան մը, վա՛խ, պատրաստ կար այս կյանքին...
Ո՛հ, երջանիկ էին անոնք հիրավի:

Օր մը երկինք ծածկեցին մութ ամպեր,
Ու սարսուցին զվարթ ալիքն վըտակին .
Հյուսիսեն գոռ փոթորիկ մը կփըշեր՝
Սպառնալից սուր վայրուճով տըխրագին:
Օր մը երկինքը ծածկեցին մութ ամպեր:

Ծառերն իրար պլլըվեցան վախ ի սիրտ
Մթնեք երկինքն, հովը տակավ բորբոքեր .
Ու վըրիժուց ձայն կ'արձակեր վայրա՛գ, բի՛րտ
Մութ ամպերու մեջեն փայլակը ժայթքեր:
Ծառերն իրար պլլըվեցան վախ ի սիրտ:

Խո՛ւ, խո՛ւ գոռուն մը պայթեցալ ահագին,
Ու ժանտ շանթ մը մըթին ծոցեն ամպերուն՝
Զարկա՛վ, ավա՛ղ, անհետացուց ծառաց մին:
Երջանկությունն ա՛լ խույս տված էր հեռուն...
Խո՛ւ, խո՛ւ գոռուն մը պայթեցալ ահագին:

Րոպե մը վերջ սև հարվածեն կայծակի,
Երբոր ընկերն փաթտեց ձեռքերն յուր տըկար՝
Իր բազկաց մեջ ա՛լ անըզգա անոգի՛
Ածուխի սև՛, չորցած, խանձած կույտ մը կար,
Րոպե մը վերջ սև հարվածեն կայծակի:

Ցուրտ սարսուտ մը ցնցեց հեզ ծառն այն առեն.
Վար կախվեցան բոլոր ճյուղերն ի խոր սուզ.
Արյունող տեգն էր որ կ'անցներ իր սրտեն:
Երկինքն իսկ հորդ թափեց վըշտի արտասուք...
Ցուրտ սարսուտ մը ցնցեց հեզ ծառն այն առեն:

Արդ տարիներ անցած են այդ սև օրեն,
Բաց դաշտին մեջ մընա հեզ ծառն միայնակ՝
Ածխե կմախքը դիտելով տըխորդեն,
— Թշվառություն, լա՛ցի կարծես նըշանակ...
Արդ տարիներ անցած են այդ սև օրեն:

Բայց ո՞ր երգերն, ո՞ր դալլալներն քաղցրագին,
Ո՞ր թռչուններն որոնց ի՛նքն էր ապաստան,
Ավա՛ղ, անոնք ի տես բույնին գարշ դեմքին
Ե՛տ է՛տ թըռին, սարսափահար խույս կուտան...
Բայց ո՞ր երգերն, ո՞ր դալլալներն քաղցրագին:

Թռչնոց բույներն բոլոր թափուր մընացին.
Առավոտյան անոնց ճիվճիվն ա՛լ չի կա:
Լոկ՝ մերթ ընդ մերթ՝ սև ազոսով մը առանձին
Հո՛ն հառաչի պես խոր տըխուր բան մը լա...
Թռչնոց բույներն բոլոր թափուր մընացին:

Կարկաչահոս կալտող ո՞ր է այն վըտակ.
Հիմա մեռա՛ծ և անշարժ կարծես չընթանա.

Ու ծառն անոր վրճիտ հալլվույն ի հատակ
Իր ընկերոջ դիտն կմախքն, ու սարսուս...
Կարկաշահոս կայտոող ո՞ր է այն վըտակ:

Լոկ բան մը կա իր մութ հոգվույն ի սիտիան,
Նորատունկներն՝ ծլած իրենց արմատեն.
Ոմանք մեծցեր են անորքհասակ վարդանման,
Հագիվ ծլած մեկն ալ խամրեր է արդեն...
Լո՛կ բան մը կա իր մութ հոգվույն ի սիտիան:

Ամեն անգամ որ հով մ'մաղվի ճյուղերեն,
Դողդոջե ծառն ու իր ոստերն հոգեվար
Խո՛ւլ ու խորունկ ողբ մը հծծեն տրտմագին,
Եվ տերև մ'ալ հյուծա՛ծ փրթի կ'իյնա վար՝
Ամեն անգամ որ հով մ'մաղվի ճյուղերեն:

Որի՞ դիմել, որի՞ գոշել զայրագին:
«Տըվե՛ք ինձի երջանկությունն, հրճվանքն իմ.
«Ո՛հ պաշտելի ընկերն տվեք իմ կյանքին.
«Տըվե՛ք, տըվե՛ք, ստանց անոր կմեռնիմ...»:
Որի՞ դիմել, որի՞ գոշել զայրագին:

Վա՛յ դու կո՛ւյր բաղդ, ճակատագի՛ր անգիտակ,
Ո՞ր անարդար ձեռքը նետեց հոս ձեզի:
Վա՛յ ժանտ մահվան հիմար անգութ հրրեշտակ,
Ո՞վ հանձնեց ձեզ կյանքի մանգաղն երկասյրի...
Վա՛յ դու կույր բաղդ, ճակատագի՛ր անգիտակ:

Մա՛հ, ահավոր զորություն մը դա՛ռն կատակ:
Վա՛խ, երազե՛լ, սիրե՛լ, տենչա՛լ ու գրկե՛լ,
Եվ բազկաց մեջ գըտնել մոխի՛ր փըլատա՛կ...
Է՞ր չըթողուս վալլել մեր սերն անարգել՝
Մա՛հ, ահավոր զորություն մը դա՛ռն կատակ:

Հեռո՛ւն, անձիբ դաշտին վըրս, գետին քով,
Մենավորիկ զույգ մը ծառեր կանգնին վեր.

Ո՛հ, երկուքն ալ զիրար սեղմած գուրգրանքով
Ու կուրծք կուրծքի իրարու սերտ փաթտըվեր՝
Հեռո՛ւն, անծայր դաշտին վըրա, գետին քով:

Մին բարձրագեղ լայնահովանի կաղմնի մ'է,
Այլ լո՛ւտ, տըխտըր ճյուղերն հակած դեպի ցած.
Զի ինչ որ ինք բազկացը մեջ կսեղմե՛
Հոր շանթե մը ջախջախ բան մ'է ածխացած...
Մին բարձրագեղ լայնահովանի կաղմնի մ'է:

1904 Հոկտեմբեր? (ապագ)

Սկյուտար-Պերպերյան

ՌՈՒՔԵՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

Աշուն
—Հուշեր—

Կ'անձրևեր հար ծոցեն մըթին երկընթին
Անձրևի շիթք կ'իյնան արագ տրտմագին,
Կ'իյնան անդու ու անդադրում, մըշտահո՛ւ:
Վաղիվ արդեն պարտեզին մեջ հոն ու հոս
Անձրևի փոքր աղվոր լիճեր կազմվեր են,
Ու առվակներ խոխոջալով գան վերեն
Սփռելու լայն պարտեզին հարթ երեսին՝
Ջուրի ցանցեր որք դեպի լիճք կհոսին:

Կ'անձրևե միշտ, կ'անձրևե խո՛ւ, անդադրում.
Ու անձրևի խարազանին տակ տըրտում
Կոծին ծառերն անպատրասա՛ր, կիսամե՛րկ:
Դեղնած տերև մ'փրթի կաղնվույն ծայրեն լերկ
Ու իջանի պտույտներով կ'իյնա վար,
Մեր հուսոց պես որք կորընչին հողմավար:
Տանձենին չոր ոստերն ցրցե չորս կողմեն,
Մինչ հոն թուփ մը կըծկըտեր է սուկումեն:

Ու կ'անձրևե: Այլ ու ևճին հոն տեսե՛ք,
Որ մի՛շտ դալար, մի՛շտ գեղեցիկ՝ կանգնի սեզ.
Մշտենջենին խորհրդանիշն է գոգցես
Գլուխն ի վայր՝ մի՛շտ որբացող, տըրտմերես
Իր դըրացի եղբարց համար հոգեվար
Կուլա անի՝ երբ գազաթեն մինչև վար
Անձրևի: Ջինջ ևճոր կալլակներ կթափին
Շյուղե ի ճյուղ, ոստերն հոստ, մինչ՝ գետին:

...Ու կ'անձրևե. և անձրևի շիթք ուժգին
Կուգան վերեն, կբաղխին մեր տանիքին
Ու հորինին նվագ մը խո՛ւյ միօրինակ,
Ե՛րզը մահվան, դագաղին երգն տխրունակ...
— Լա՛ց, Բընություն, լա՛ց, թող արցունքըդ հոսին,
Գան զարնըվին պատուհանի երեսին,
Եվ նվագեն, ինձի, երգ մը ողբագին...
Լա՛ց, զի քեզ պես, ա՛հ, լալ կուզե իմ հոգին...

Անձրևոտ օր մ'էր, աշնան այս օրվան հանգույն,
Երբ՝ Գիհարցա՛ծ բոլորովին ու անգու՛յն,
Անկողնույն մեջ՝ ուր շատուց է կարսկեր
Եվ ուր անգութ հիվանդության մ'եղալ կեր՝
Փակեց անի աղվոր աչերն մահվան դեմ...
Քահանայներ, հողարկավորք սըզադեմ,
Ու ձայնավորք շապիկ հագած վըրահին,
Տարի՛ն գանի. անկե ի վե՛ր չքերին...

Երբ երկուքս ալ փոքրիկ էինք տակավին,
Պարտեզին մեջ կկայտոեինք անձրևին.
Ձեռվընիս մեկ փայտե փոքրիկ գավազան,
Ցեխ պատերով կշինեինք ավազան.
Ու անձրևի գետակներեն ես ու ինք՝
Արվեստական շա՛տ ջրվեժներ կազմեինք.
Եվ կամ հաճախ կքաշեինք գետն ի վեր
Թողթե շինված փոքրիկ սիրուն նստակներ:

Նույն անձրև՛ն է որ շարունակ գա հիմա,
Կերկնվին նույն տեսարանք հոգեհմա.
Գետերն երակ երակ հոսին ի պարտեզ,
Նույն ջրվեժներն կկազմվին փրփրադեզ.
Նույն պարտեզին մեջ լընակներ հոն ու հոս՝
Կկազմվին գետակներեն մեղմահոս.
Նույն աշունն է որ ամեն ամ գա հարկալ.
Անի գնաց, հե՛ք եղբայրս, բայց ա՛լ չեկալ...

1908. Հոկտ. 27 (երիցագույն)

Սկյուտար-Պերպերյան

Ռ. ԶԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

Մահ Ալարիկա

Ջորականներն մընան ստու՛ճ, լոռ, կանգուն.
Դիտեն ապշած՝ Ալարիկոսն ահարկո՛ւն,
Պետն որ պառկած երեսի վրա ի գետին
Քաջի կյանքին ավանդե շո՛ւնչըն հետին:
Մայրիին պես հըսկայագեղ դարավոր,
Ջոր փոթորկի մը սաստկաշունչ ահավոր՝
Արմատախիլ փըռե լերան կողին վրա.
Այսպես ահա ինկած անի կաարտա,
Կողողոջե՛ ու կաարտա այն որ, ա՛հ,
Ամենուրեք լայր՛ւն, արյուն սըփոեց, մա՛հ...

Այլ Ալարիկ կանգնել կուզե տակավին.
Յընցըլին ջիղքն, անդամք բոլոր կըծկըլին.
Այլ հազի՛վ թե արմուկին վրա բարձրացած՝
Կ'իյնա նորեն՝ ույժերն բոլոր ըսպստած:
Ո՛հ, այն ատեն հուր աչերեն բոցք ցայտեն,
Երկար հառաչ մը կպոռթկա իր սըրտեն
Սա՛ն այտերեն կ'անցնի երակ մը հուրի,
Փրփրակուտակ այլաց պես կուրծքն յուր ուրի.
«Վա՛խ, հառաչե, ո՛ր եք ույժերս, զիս թողի՛ք.
«Բորբոքի վրեժս, ու գալարին իմ աղիք.
«Հոտին կանգնիլ կուզեմ, բազուկս զիս խաբե,
«Ու սրունքներս բնավ, չեն լըսեր զիս բարե՛..
«Այլ հո՛ն է այն, միշտ հո՛ն է այն, կուրծքիս տակ,
«Որ տանջե զիս, որ կպոռա շարունակ,
«— Հո՛ւր, բո՛ց, կ'ուզեմ, սո՛ւրբս արյան ծարավի».
«Ո՛չ չեմ կըրնար... զորությունըս քայքայվի...
«Դադրեցո՛ւր ձայնդ, Ալարիկոսն ա՛լ չիկա...

«— Հո՛ր, բո՛ց կուգեմ, արյո՛ւն կուգեմ, ա՛հ չիկա՛...»:

Կդատրի ձայնն, ու գորականք ապշահար՝
Իրենց պետը դիտեն դաժան՝ անբարբառ:

Այլ ինչ որ այժմ Ալարիկեն կա միակ՝

Մսի կույտ մ'է, անշունչ՝ անգո՛ր մի դիակ:

Պյուզենթոյի* ցամքած փոսին մեջ խորին

Ասպազեն պսակեր է Պետը լոին.

Եվ վիզիգոթք զույգ ասիանց վրա խըռնըված

Կան գըլխահակ, սըզատըխուր, երկյուղած:

Այլ ամբոխին մեջեն Աթոլֆ գա հառաջ,
Պետը դիտե, խույս տա կուրծքեն մի հառաջ,
Ու զսպելով արցունքն աչաց իր ետին՝
Լալահառաչ արտասանե բանքն հետին.

— Այսուհետև ո՛վ առաջնորդ, ո՛վ մեզ պետ.

Անդեկ՝ անգլուխ մենք կորընչիկնք պիտ, հավետ:—

Այլ Ալարիկ չի բարբառեր, նա մունջ է,

Իր արյունոտ շինուզարդին մեջ նընջե:

Ինքն էր մերին հաղթանակաց սո՛ւկ հոգին,

Տիեզերաց ի՛նքն էր սարսափն ահագին.

Ու հիմա մեր արտասավալից աչաց տակ

Կննջե ան՝ մեր վշտերուն անգիտակ,

Ու իր ձեռքի սուսերին ա՛լ անըզգա՛...
Օ՛հ, ողբացե՛ք, Ալարիկոսն ա՛լ չիկա...

Արտասավաց մեջ հետին բառերն խոր մարին.

Քա՛ր սըրտերե խուլ հառաչներ կթըռին.

Ու ահա՛ դստն հեծեծանաց, ա՛հ, մեջեն,

Պյուզենթոյի ջուրք ողբաձայն հառաչեն,

Ալարիկի ծածկեն մարմինն անվըրդով,

Աղետաբեր հրամանի սը վրա փութով

Հազար գերի մեկեն նետվին ջուրերուն

Գետը տանի դիակն անոնց շա՛տ հետուն:

* Գետակ իտալական Կոզենց նահանգում, որ սկիզբ է առնում Մոնտե-Կոկուցո լեռան լանջերից, Կոզենց քաղաքի մոտ և միանում է Կրատի գետին: Ըստ ավանդության Բուզենտո գետի հունի մեջ է թաղված վեստգոթերի արքա Ալարիկը (370—410):

Գիշերներու լուսոյան մեջ տխրունակ
 Պլուզենթոյի երբ ձայնն լլսիս գեղունակ
 Կամ փոթորկին հարվածին տակ մոլեգին՝
 Փրփրակուտակ այսց մոունչն սաստկագին
 Այդ ձայներուն մեջ, Գոզենցա՛, գիտե՛ս որ
 Ալարի՛կն է որ մըռընչե ահավոր:

1904 ճուղեր ? (ավագ)

Սկյուտար-Պերպերյան

ՌՈՒՖԵՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

Քրոջս դամբանին առջև
—Մենեկոցի առավոտուն—

Մենեկոցի առավոտը կծագի,
Մենեկոցի կծնանի արշալույս,
Է՞ր կննջես հողի փոսիդ մեջ անլույս,
Դեռ չի հասա՞վ միթե ժամը զարթոնքի...

Ո՛վ, մինչև ե՞րբ արցունքներըս հորդ հոսին,
Ու դուն անխոս անջես փոսիդ մեջ անձուկ.
Այն հրեշտակը որ տարավ քեզ կամացուն,
Չըսա՞վ խոսք մը, բա՞ն մը արդյոք այդ մասին:

Չըսավ արդյոք թե քեզ տանի Արարչին,
Ու Հիսուսի ճակտին քեզմով փունջ հյուսե.
Եվ կամ վճռե՞ց անգրթորեն, ա՛խ, ըսե՛,
Թե հավիտյան ոսկորտիքըդ հոս հանգչին...

Սիրո՞ւն աղջկի, ի՛մըս քաղցրիկ հրեշտակ,
Մինչ ե՞րբ արդյոք ի պատասխան կանչերոս,
Պիտի շարժին չորցած դափնիքըդ... անհո՛ւյս,
Ու պիտ՛հծծին այս սրգացող սյուքին տակ:

Գարնա՛ն ծաղիկ, խրտչո՞ղ լացող մարդկանե,
Ա՛ն քեզ ընկեր լացող թռչունն ու սյուքն այն.
Դու որ ժպիտ կ՛երազեիր, խի՛նդ միայն,
Լաց ու արցունք և՛լիրեմ քեզ, ընդունե՛:

Մենեւոցի առավոտը կծագի,
Մենեւոցի կծնանի արշալույս.
Է՞ր կննջես հողի փոսիդ մեջ անլույս,
Դեռ չի հասա՛վ միթե ժամը զարթոնքի:

1902, Ապրիլ (?) (Կրտսեր)

Սկյուտար-Պերպերյան

ՌՈՒԲԵՆ ԶԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՊԱՏԱՆԻԻ ՄԱՀ

Բարեկամիս՝ Պաղտիկին հիշատակին

1903

Սկյուտար-Պերպերյան

Փոքր է սենյակն, սուկումով լի, լուռ, մըթին,
Միօրինակ կանգնին պատերը չորսդին.
Չիկա մի ձայն, չիկա բնավ փըսփըսութ.
Ամեն ինչ լուռ կենան թաղյալ ի խոր սուգ:
Այլ մերթ ընդ մերթ լուռության մեջ ամայի,
Հոգեվարքի մե՛ղմ հառաչ մը կ'երկարի:

Մահնին վըրս՝ դողդոջ լույսով կանթեղին՝
Մերթ ի հայտ գա հյուժած դեմք մը դեպի դեղին.
Պատանվո դեմք մըն է աճի, բայց ավա՛ղ
Ինչո՞ւ դիմաց խամրեր է վարդն այնքան վաղ,
Ծրթանց բոլոր կարմիրները ո՞ր եճ, ո՞ր.
Բանաստեղծի վառ աչերուն ո՞ր է հուր:

Ախտ մը կրծեր, զինքն ըրեր է հոգեվար.
Քիչ վերջ գուցե չի շնչեր ա՛լ, չհևար...
Մահվան մոտիկ, ա՛հ շատ մոտիկ, նա հիմա
Տեսիլքներու մեջը կ'ապրի հոգհմա,
Անո՛ւշ տեսիլք, ոտք փոխվելով շարունակ
Անցյալ կյանքի հուշերն ածեն գեղունակ:

Հոգին սուգեր է հին անո՛ւյշ օրերուն
Տարտա՛մ, անհո՛ւն հեշտությանց մեջ օրորուն,
Ու աչերն ալ հո՛ն, անկյունը գամվեր են-
Առաստաղին, հո՛ն, անկյունը գան վերեն,
Կուգան իրենց փոքրիկ հրեշտակք անըմամ,
Ու թռչնոց պես կճովողեն, կուգան ման:

— Անմե՛ղ թռչնիկք, հրեշտակք քնքույշ ու սիրուն!
Հրեշտակ մ՛ալ ինք չէ՞ր եղած այն օրերուն,
Ուր տակալին մանուկ անմեղ գեղունա՛կ,
Իր եղբարց հետ պար կրճեր շարունակ-
Ուր կար մայրը զինքն առնելով իր գրրկին,
Կհամբուրեր այտքը. կըրկին ու կըրկին:

Դողդոջ հառաչ մը կ'արձակե շըրթներեն.—
Անհետանան փոքրիկ հրեշտակք ու վերեն
Կ'իջնեն կուսանք չընաշխարհիկ, փափկաթև,
Պարեն օդին մեջ զեփյուռին պես թեթև,
Երգեն քաղցրի՛կ, միաբերա՛ն, հեշտալուր,
Զայնով մ'անույշ, լոկ զվարթոնոց բնատուր:

Կդիտե շե՛շտ, կ'ունկնդրե լուռ, անբարբառ.
Կ'անցնին աչացն իր առջևեն խոլաբար
Իր պատանվո կյանքոտ օրերն, հո՛ւյսքն ոսկի...
Սարսուռ մը ցուրտ մարմինեն ներս սողոսկի.
Հառաչ մը լայն թրո՛րի հոգվույն իր խորեն,
Ու տեսարանն անհետանա աչերեն:

Կնայի պի՛շ, նայի անշարժ, անքրթի՛թ.
Այլևս չըկան կուսանք չըքնաղ դեռափոթիթ,
Այլ իրենց երգն, այն հըմայիշ երգն աղու,
Կլավի դեռ միշտ մելանո՛ւշ, միշտ հեռո՛ւ.
Ու կուսանաց տակավ նվաղող երգին հետ:
Մարմրի կենացն իր մոմ վըտիտ հետզհետ:

Սակայն հանկարծ ճըռնչե դուռ սենեկին,
Ներս կմտնե սևազգեսց մի պտուավ կին,
Մեղմ քայլերով կ'երթա կանգնի մահճին բով:
«Այլ ո՞վ էս դու, գոչե հե՛քք սոսկումով,

Ինչու՞ այսպես փաթթվեր ես սևերու,
Սուկո՞ւմ քենե, գընա՞ ինձմե դեպ հեռու»:

«— Հեովեն կուգամ, հայրենիքեդ ես կուգամ.
Մի մերժեր զիս, հոգվույդ հույզերը կ'զգամ.
Քու գյուղակեն, որու համար սիրակեզ
Տոչորի սիրտդ, անհավ ողջուն բերի քեզ.
Նորա լեռանց սարե՛ն ձորեն հիշատակ,
Տե՛ս, ծաղկանց փունջ բերի, պահե կործքիդ տակ»:

Սև ծածկոցին տակեն հանե փունջ մ'աղվոր.
Բայց ծաղիկները խամրեր են, ա՛հ, բոլոր:
«— Ըսե ո՞վ ես, հիվանդն ըսե դողագին,
Ծանոթ թվի ձայնըդ ին՛յի սիրագին,
Այ կխրտչի քենե հոգիս, ո՛հ, երկչոտ.
Մարմինդ համակ գերեզմանի բուրե հոտ»:

«— Մայրիկ՛դ եմ ես, դժբախդ որդիս ծաղկանման,
Կարոտդ շո՛ւտ իջեցուց զիս գերեզման.
Սրտանմիկ դառն հառաչներդ խոովեցին
Մահվան իմ քուն. հողի փոսին մեջ լըղին:
Եկս որ քու դառն վիշտերդ դարմա՛լիս.
Բոլոր ցավոց տառապանաց դարմա՛ն իմ:

Ըիջելամերձ մոսի պես է՛ր* հալեր ես,
Խորշակահոտ է՛ր թոռուներ է քո երես,
Գեղածիծաղ լինն աչացդ է՛ր ստեր է,
Նոցա մարմրուն հուրը ինչու՞ մարեր է,
Խոսե՛, որդյակ, խո՛ւք ինձի, է՛ր չըսես,
Մոռցա՞ր արդյոք թե միակ պաշտպան մայրդ եմ ես:

«— Մա՛յր, մա՛յր... հիվանդն ըսավ դողողոջ կիսանվաղ,
Անգո՞ւթ, անհա՞գ որդեր կրճեն զիս ավա՛ղ.
Կործքիս տակ, հո՛ն, հո՛ն խորունկը սրտիս մեջ
Կ'եփի անդու, կմըրըրկի հուր մ'անշեջ,
Կլափե զիս, ու ամբողջ կյանքըս լափե՛.
Ապրի՛լ կուզեմ, շնչի՛լ կուզեմ, այլ բարե՛...

* է՛ր— ինչու՞ (գրաբար):

Ձեռքերս, ոտքերս անկողիցից գամվեր են.
Կուրծքիս վըրս անշից հոժկու ձեռք վերեն,
Ու կ'արգելուն որ շնչիմ: Ա՛հ, ե՛կ իմ քով,
Թևերդ գըլխուս տակ տարածե գուրգրանքով
Ջի ծա՛ղի է ան, ա՛հ, շատ ծանր է, կի՛յնս վար,
Կապարի պես կճնշե ծա՛նր, չեմ կրնար...

Անգույն ճակատս պաշարեր են վառ բոցեր,
Փակվիլ կ'ուզեն աչերըս, այլ չեմ գոցեր,
Տեսնի՛լ կ'ուզեմ, տեսնի՛լ կ'ուզեմ տակավին:
Ի՛նչ ծանր քուն է, ի՛նչ ծանր քուն, Աստված իմ,
Որ կճնշե ուժգին կերպով կոպիս վրս.
Պարզ քուն չէ այս, կ'զգամ, հոգիս կասրտա:

Ձեռք մ'անծանոթ, ա՛հ մի վիշապ ահագին
Ոլոր ոլոր փաթթըվեր է իմ վըզին.
Ծիգով խոսիմ, ու ամեն մեկ բառիս հետ,
Կ'զգամ որ, ա՛հ, կյանքիս մի մաս թո՛ի անհե՛տ...
Սակայն խոսի՛լ, դառ բարբառել կ'ուզիմ ես,
Սրտիս թագուն վիշտքը պոռթկալ կ'ուզիմ քեզ:

Ա՛հ, նվաղի՛մ, ույժերս բոլոր զիս թողին,
Այլ չեմ ուզեր նետվիլ գիրկը սև հողին.
Ապրի՛լ կ'ուզեմ, լըսե՛լ երգը կոյսերուն
Ա՛հ, քաղցր է ան, շա՛տ քաղցր ան, այլ հեռուն:
Ծնջիլ կ'ուզեմ, շնչի՛լ կ'ուզեմ մինչև որ
Արշալույսին լույսը տեսնիմ փստավո՛ր»:

Ա՛լ չէր խոսեր, հատալ յուր ձայնն: Այն ատեն,
Պատուհանին վրայեն կարծես, շա՛տ մոտեն,
Բու մ'իբ տխո՛ւր, չարագույժ երգը լացալ:
Հեռվե հեռու ձայն մ'աքլորի լավեցալ,
Ու կ'ավետեր լույսին գալուստը բարի
Այլ առա՛ջ որ իրեն համար չէր անի:

«Մայրի՛կ, մայրի՛կ, ձայնեց դողոց, կմեռնի՛մ...
Ա՛հ գրկե զիս, գրկե բազկիդ մեջ ուժգին.
Երթա՛նք, երթա՛նք...»: Երթանց վրս ձայնը հատալ

Հետին նշույն աչերուն մեջ սատեցավ,
Ծիջավ կյանքին բոցն իր վըտիտ երերուն...
Կուսանաց երգն ալ վերջացեր էր հեռո՛ւն...

— Ո՛հ, հոգեստ հրեշտակն էր կինն այդ պատավ,
Որ խաբելով խեղճին հոգին շուտ առավ,
Ու դուրս սլացավ պատուհանէն գերթ փըքին.*
Ո՛ւր, ո՛ւր արդոյք պիտի տանի այդ հոգին.
Ոչ ո՛ք գիտե. ինք ալ թերևս չի գիտեր,
Եվ անհունի մեջ քաչամուրդր գնա անՏեր...

Առտուն կանուխ, երբ սենեկին դուռ բացավ,
Ծաղկահասակ գթության քույրը՝ լացավ...
Մահճին մոտիկ վառեր կանթճող տակալին,
Ի՛ր դողդոջ լույսն երերտըկար մեղմովին
Երեսին վրա հեգ պատանվույն որ ավա՛ղ,
Մահվան քունը կքնանար այնքան վաղ...

Ռուբեն Չիլինկիրյան

* փըքին— սլաք, նետ:

ԿԱԶՄՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ

(Ծանոթագրությունների փոխարեն)

1905 թվականին, Սկյուտարի Պերպերյան վարժարանի քսանամյա շրջանավարտ Ռուբեն Զիլինկիրյանը, որ 1908թ. սկսած պիտի հանդես գար Ռուբեն Սևակ ծածկանունով, հավաքել է իր գրական փորձերից լավագույն էջերը, խմբագրել և գետնից մի տետրակի մեջ, վերնագրելով՝ «ԶԱՅՆԵՐ»: Կարելի ասել, որ սա բանաստեղծի առաջին ժողովածուն էր, սեփական ստեղծածի առաջին հանրագումարը: Ընդհանրապես ժողովածուները սահմանում են բանաստեղծների ստեղծագործական կյանքի որոշակի էտապները, յուրատեսակ հանգրվաններ են երկար ճանապարհի վրա: Ստեղծագործական օգտակար և անխուսափելի քաջալուրդներ և կարգավորվում է մի որոշակի շրջանակի մեջ, որպեսզի բանաստեղծ-արարիչը կարողանա ընդհանրացնող մի հայացքով որոշել, թե ինչ է թողնում անցյալին և ինչ վերցնում իր հետ սպասվող ճանապարհի համար: Ռուբեն Սևակի ստեղծագործությանը քաջածանոթ ընթերցողը կփաստի, որ նրա համար չափազանց մեծ կարևորություն է ունեցել բանաստեղծական ժողովածուի ներքին կառուցիկությունը, ստեղծագործական տարերքի իմաստավորումն ու զրուպումը բանականության հստակ սահմանների մեջ: Այս առումով Ռ. Սևակը գուցե որոշ եզրեր ունենա միայն Վահան Տերյանի հետ: Ուստի այն հարցին, թե ի՞նչ նպատակներով էր հավաքում կազմում իր առաջին ժողովածուն պատանի բանաստեղծը, կարելի է հավանաբար որոշակիորեն ասել, որ բնավ ոչ հրատարակելու նպատակով: Սա անցածի քննության պահանջով է արված: Բացի այդ, կարելի է ենթադրել, որ արվել է նաև որոշ այլ հանգամանքների դրդումով. բանաստեղծը հրաժեշտ էր տալիս իր սպրած կյանքի որոշակի շրջանին, հրաժեշտ բանաստեղծորեն, նա արդեն քսան տարեկան էր, անհրաժեշտ էր այդ տարեդարձը նշել որոշակի արդյունքով, ինչ-որ բան թողնելով: Իսկ թվերի հանդեպ, դատելով բանաստեղծի միակ տպագրված ժողովա-

ծուից՝ «Կարմիր գիրք»-ից, նա ունեցել է որոշ հսկում: Այդ ժողովածուն բաժանված է թվական հավասար մասերի: Փաստ, որ դարձյալ վկայում է նրա բանական նկարագիրը:

«Զայներ» ժողովածուն այնուհետև, մինչև բանաստեղծի եղերական վախճանը, պիտի մոռացության մատնվեր: Ինքը բանաստեղծը ոչ մի տեղ չի հիշատակում այս ժողովածուի փաստը: Սա ևս մի ավելորդ անգամ վկայում է, որ Ռ. Սևակը այդ ամենը թողել էր անցյալում և լրջորեն չէր նայում իր պատանեկան փորձերին: Ահա իհշու «Զայներ» ժողովածուն պիտի մեջտեղից անհետանար, այնուհետև Ռ. Սևակի եղբորորդու՝ Հովհաննես Չիլինկիրյանի եռանդուն պրպտումների շնորհիվ հայտնաբերվեր Կանադայում: Այս առթիվ արժե, որ երախտագիտությանը հիշենք նաև Տորոնտոյում բնակվող նախկին պոլսահայ մտավորական, ճարտարապետ Պետրոս Չոբյանին և նրա Տիկնոջը՝ Սեդա Չոբյանին, որոնց շնորհիվ պահպանվել և մեզ են հասել այս և բրիշ անտիպներ Ռ. Սևակից:

92 էջանոց այս տետրակը բացվում է հեղինակի փոքրիկ ներածականով՝ «ժողով մը» վերնագրի տակ. «ԶԱՅՆԵՐԸ» փոքրիկ մեկ հավաքածուն է արձակ և ոտանավոր այն մի քանի փորձերուն զորս արտադրած են ԱՇԱԿԵՐՏԻ շրջանիս: Գրական առաջին թողովումներ են աստնք՝ գո՛րկ ուն է արձակների՝ թերևս, սակայն, փնտովին օր մը»:

Ահա հեղինակի անկեղծ գնահատականը, որը, համոզվեցիմք, որ կեցվածք չէր, այլ իսկապես քննադատական արթուն հայացք: Բանաստեղծի խստապահանջությունն իր գրական փորձերի հանդեպ, անշուշտ, մի ավելորդ վկայություն է, որ հայ բանաստեղծության անդատանը մի նոր անունով պիտի հարստանար: Սեփական տողերն այսպես խիստ հայացքով կարող է կարդալ նա, ով վստահ է, որ ավելի կարևոր և ավելի բարձրարվեստ ասելիքներ ունի առջևում: Սակայն քննական այս խիստ հայացքն, ըստ երևույթին, մեզ զրկել է Ռուբեն Սևակի պատանեկան շատուշատ գործերից: Դժվար է հավատալ, թե նա այսքան քիչ բան է գրել իր աշակերտական տարիներին: Բացի այդ, կարելի է վստահորեն ենթադրել, որ այդ տարիներին, Ֆրանսերենի և այլ օտար լեզուների ուսումնասիրման ընթացքում, Ռ. Սևակը կատարել է գրական թարգմանություններ: Յավոք, դրանք ևս դուրս են մնացել «Զայներ»-ից: Տետրակն ամփոփում է լոկ 1902—1905թթ ընթացքում գրված սեփական գործերը: Ինչպես երևում է, այս ստեղծագործությունները հավաքվել են տարբեր տետրակներից, նշանակում է մի շարք գործեր դուրս են մնացել: Իսկ Ռուբեն Սևակն իսկապես՝ անաչառ է եղել սեփական գործերի հանդեպ, իսկապես՝ լավագույն գոր-

ծերն են հավաքված այս տետրակում: Ավաղ, միայն հրաշք-պատահականությունը կարող է պատահախան տալ այս հարցին: Ինչ վերաբերում է պահպանվածներին, ապա այստեղ զարմացնողը ոչ այնքան բանաստեղծական մասն է, որքան երկու ուսումնասիրությունները՝ «Հիսուսի կյանքը» և «Մարդը» ավարտական շարադրությունը, որը ոչ այլ ինչ է, քան սոցիոլոգիական-փիլիսոփայական մի մի համառոտ ուսումնասիրություն, գրված քսանամյա ուսանողի ձեռքով:

«Հիսուսի կյանքը»

Կասկածից դուրս է, որ թե այս և թե «Մարդը» շարադրությունը ինքնուրույն գործեր չեն և չէին էլ կարող լինել: Երկու դեպքում էլ պատանի հեղինակը պիտի զանազան աղբյուրներ ուսումնասիրեր: Իսկ ինքնուրույնությունը պիտի երևար աղբյուրների օգտագործման եղա՛մակի, հետևությունների և դրանց վրա բարձրացող սեփական մտային կառույցների մեջ: Այլ խոսքով, մեզ համար կարևոր է հետևել, թե անգամ ուսումնական հանձնարարությունները կատարելիս որքանո՞վ էր մեջտեղ գալիս ապագա բանաստեղծը, որը չէր կարող իր կնիքը չդնել ամեն ինչի վրա:

Այս ուսումնասիրության մեջ նա մի քանի անգամ շեշտում է, որ հենվել է տարբեր աղբյուրների և հատկապես Էոնատ Ռեմանի «Հիսուսի կյանքը» աշխարհահռչակ գրքի վրա: Հիսուսը Ռ. Սևակի պատկերացմամբ, ավելի շատ մարդեղեն է, քան աստվածային: Սա չպետք է ընդունել որպես գոեհիկ մատերիալիզմի դրսևորում: Ռ. Սևակը չնայած աթեիստ էր, բայց հեռու էր մատերիալիզմից և հատկապես դրա գեղեցաբար թեևակից: Եվ մանավանդ, լինել աթեիստ նրա համար չէր նշանակում ոտնահարել մյուսների կրոնական զգացումները: «Մարդերգություն» պոեմում այսպիսի տողեր կան.

**Կիրակի մըն էր. քայլերս ուղղեցի
Իմ ալևոր մորս հետ եկեղեցի:
— Պիտի ծիծաղի՞ք, կարծրացած սրտեր.
Կարդացիք Լյուքրես, Եպիկուր, Վոլթեր,
Մի քանի ուրիշ մութ գիրքեր ալ դեռ,
Բայց անհավատի այդ տոգույն թուրթեր
Իրավունք չե՛ն տար որ ամբարտավան
Ջեր թույնը փչեք՝ կրոնադավան
Հոգվույն ալևոր մոր մը ծերունի,
Որ ապրելու դեռ հագիվ օր մ՛ունի,**

Որ ծովուն վրա՝ շյուղի մը նման
Մեկ ոտքը մատուռ, մյուսը գերեզման,
Գերագույն, անհաս, անսկիզբ, բարի,
Մթին Աստուծո մ'անվան կիսարի.
Ու անիրավվա՛ծ, տառապա՛ծ, հուսա՛,
Մեծ Արդարության վճռին կհուսա...

Ընդհանրապես, երբ ծանոթանում ես բանաստեղծի հետագա շրջանի հասուն գործերին, ապա նկատում ես, որ Հիսուսի մարդեղեն ընկալումը և ընդհանրապես բանաստեղծի աթեիզմը պարզ ազդեցության հետևանք չէին, այլ ծնունդ հայ հասարակական մտքի մեջ կատարվող որոշակի խմորումների: Հարցը միայն Հիսուսի աստվածային կամ մարդեղեն սկզբունքը չէր կամ քրիստոնեության դերն ընդհանրապես: Խընդիրը շատ ավելի որոշակի էր դրված. եկեղեցին (ի դեմս քրիստոնեության) և հայ իրականությունը, ազգային-ազատագրական պայքարը: Այս բնական հայացքը, որ նկատվում էր արդեն Րաֆֆու «Կայծեր» ում, չէր կարող վրիպել Ռուբեն Սևակի ուշադրությունից: Մեր ասածի վկայությունն է, թերևս, «Զարդի խենթը» («Կարմիր գիրքը», 1909թ.) բանաստեղծության մեջ ներկայացված պատկերը. խենթ պատանին (ուղղակի զուգահեռ Րաֆֆու համանուն երկի հետ) իր ուսերին դրած տանում է իր հոր՝ անհատակված քահանայի դիակը Կիլիկիո Սիհունի գետը նետելու (այս մասին ավելի մանրամասն տես՝ «Ռուբեն Սևակ. Երկեր. Երևան. 1985 թ. «Սովետական գրող» գրքի էջ 18, Ստ. Թովչյանի առաջանում):

«Հիսուսի կյանքը» հավանաբար գրվել է որպես ուսումնական հանձնարարություն: Գրության ստույգ թվականը նշված չէ, սակայն պետք է ենթադրել, որ սա գրվել է «Մարդը» ավարտական շաբադրությունից առաջ, 1904թ.: Արժանին մատուցելով տաղանդավոր աշակերտին, պետք է մասնավորապես խոսել նրա նշանավոր ուսուցչի մասին՝ մանկավարժ և փիլիսոփա Ռեթեոս Պերպերյան (1848—1907թթ), հիմնադիր նշանավոր Պերպերյան վարժարանի: Ռուբեն Սևակը նրա սիրած աշակերտներից է եղել և նրա խորհուրդով է մեկնել Լոզան ուսանելու: Եվ իսկապես անհնար է չնկատել փիլիսոփա-մանկավարժի մասնակցությունը բանաստեղծի նկարագրի կազմավորմանը, նրա բնատուր տաղանդը հազիվ թե այդպիսի ուժով փայլեր, եթե չլիներ մեծ մանկավարժը:

Տեքստը վերծանելիս աշխատել ենք անփոփոխ թողնել ինչպես որոշ բառերի գրությունը, այնպես էլ կետադրությունը, ուստի այս և

հետագա տեքստերում «բաՂ», «արձագանգ», «հուճեքը» և այլ բառերը կամ «!», բացականչական նշանը և ներկա ուղղագրությունից այլ շեղումներ եթե հանդիպեն, թող չզարմացնեն ընթերցողին: Մեր նպատակն է եղել աճուրդ տեքստի առաջին հրատարակման մեջ պահպանել ինքնագրի ամբողջությունը:

«Մարդը»

Բանաստեղծի այս մեկ անոխյը, կարծում եմ, առաջին հերթին ստիպում է մտածել, թե արևմտահայ իրականության մեջ կրթությունը ինչպիսի կարևոր բնագավառ է համարվել: Եվ հարցը միայն ուսում տալը չէ եղել, այլ սովորեցնել ժամանակի ամենարդիական գիտելիքները և ամենատաջադեմ գաղափարները: Ուշադրություն դարձնենք շարադրության նյութին. «Մարդը»: Պերպերյան վարժարանի ավարտական դասարանի աշակերտը փաստորեն ուսումնասիրություն էր գրում օրվա ամենահրատապ խնդրի շուրջ: Ծրջանավարտը միանգամից ոտք էր դնում նոր կազմավորվող գիտության մի ասպարեզ՝ սոցիոլոգիա: Ծիշտ է, այս գիտությունն արդեն երեք-չորս տասնամյակի պատմություն ուներ, այնուհանդերձ, թվում է, թե աշակերտի համար պիտի դժվար լիներ սոցիոլոգիական մի փոքրիկ դիսերտացիա գրել: Այսօրվա աշակերտի համար, թերևս, դժվար լիներ, սակայն ոչ Պերպերյան վարժարանի աշակերտների համար, որոնք ավարտական դասարաններում, իրենց ժամանակի բարձր մակարդակով, եվրոպական մի քանի լեզուներով, սովորում էին գիտական, գրական, առևտրական և մանկավարժական բաժիններում:

Ռուբեն Զիլինկիրյանն, ամենայն հավանականությամբ, ավարտել է գիտական բաժինը, քանզի նույն տարին՝ 1905թ., նա հաջողությամբ կարողացավ ընդունվել Լոզանի համալսարանի բժշկագիտական բաժինը: Սակայն, ինչպես երևում է, բնական գիտություններին զուգընթաց, վարժարանի այդ բաժնում ուսումնասիրել են նաև հումանիտար առարկաներ:

Դատելով տեքստից, ավարտական շարադրությունները վարժարանում գրվել են մեր համալսարանական ավարտական դիպլոմների սկզբունքով: Այսինքն, թեման վաղօրոք տրվել է, և աշակերտը ժամանակ է ունեցել նախապատրաստվելու և լրացուցիչ աղբյուրներ ուսումնասիրելու: «Հիսուսի կյանքը»ի մասին խոսելիս, մենք հատուկ ուշադրություն դարձրեցինք հանրաժանոթ նյութի ինքնուրույն մշակման վրա: Նույնը, գուցե ավելի վստահորեն, կարելի է ասել այս առթիվ:

Խորհուրդ կտայինք կարդալ բանաստեղծի «Մարդերգություն» պոեմը և կհամոզվեիք, որ այս շարադրությունը նախապատրաստական մի աստիճան է եղել: Իսկ նյութի ինքնուրույն-ստեղծագործական ընկալումը երևում է հենց շարադրության մեջ: Հիացնում է անթերի կառուցվածքը, Այդոթի սեղմ, բայց հիմնավոր մատուցումը: Նկատվում է նաև ներքին, մտածված կառուցիկություն, զուսպ և տեղին է օգտագործված հարց ու պատասխանի հոեոտրական հնարանքը, որը երկխոսության պատրանք է ստեղծում, պիտանի դարձնում նաև բարձրաձայն ընթերցման համար: Ըստ երևույթին, աշակերտը պարտավոր էր քննական հանձնաժողովի առջև բարձրաձայն ընթերցել իր ավարտական շարադրությունը:

Ռուբեն Սևակը մարդու էվոլյուցիոն զարգացման մեջ հիմնական դերը հատկացնում է բանականությանը, անվանելով այն «անկորնչելի գորություն»: Սակայն, ինչպես հաստատում է նա, բանականությունը դեռ բավարար չէ մարդու աստիճանական և անդադար զարգացման համար: Միտքը, գիտակցությունը, ԲԱՆը պետք է զորավոր բարոյական հիմքեր ունենան: Եվ այդ հիմքն, ըստ երիտասարդ բանաստեղծի, ՊԱՐՏՔի զգացումն է: Մարդը պարտավորություններ ունի իր անձի, ուրիշների, Աստծո, հասարակության հանդեպ: Պարտքի զգացումը հավերժական բան է, նա չի ավարտվում անգամ մարդու մահով.«Պարտք օրորոցեն մինչև գերեզման, ու պա՛րտքը գերեզմանեն ավ անդին...»:

Նշենք մի կարևոր բացթողում. ինչպես կնկատենք բանաստեղծը դեռ չի խոսում հայրենիքի հանդեպ եղած պարտքի մասին: Պատճառը այն չէր միայն, որ 1905թ. դեռևս Արդուլ-Համիդի գահակալության շրջանն էր, և դաժան գրաքննության պայմաններում այդ բառը վտանգավոր հետևանքներ կարող էր բերել: Կար մեկ այլ, ավելի լուրջ պատճառ. բանաստեղծը, 1905թ. չափից ավելի մեծ հավատ էր տածում մարդու, հետևաբար հասարակության բանական էությանը: Պատերազմները և արյունահեղությունները նա դիտում էր որպես անցյալ գիտակցության ատավիզմներ: Մարդը նրա համար անշեղորեն դեպի կատարելություն գնացող մի էակ էր, հետևաբար, նրա յուրաքանչյուր հաջողությանը արդարության և ճշմարտության ավելի հաստատուն երաշխիքներ էր տալիս: Նշանակում է հայրենիքը վտանգված չէր, բանգի կատարելագործվող մարդն իրենով ծածկում էր ազգայինը: Հայրենիքի գաղափարը ունիվերսալիզմի առջև միշտ մնացել է ստվերում: Տեսական գետնի վրա դա չափազանց հրապուրիչ էր և անվտանգ, բայց գործողության մեջ վերածվում էր դժնի ծաղրանկարի: Վկա «Ընկ. Բ. Փանջունի»ն:

Գարսակզբին տարածված սոցիալիստական գաղափարները, ուտպիստական անխուսափելի շաղախով, մարդուն և մարդկային ապագա հասարակությունը տեսնում էին վարդագույն երանգներով: Ծիշտ է, արդեն մեջտեղ էին եկել մարդու մութ, գազանային էությունը բացահայտող նոր ուսմունքներ (խոսքը մասնավորապես Զիգմունդ Ֆրոյդի մասին է), սակայն սոցիալիստական գաղափարները շատ ավելի զորեղ էին, ավելի տարածված և ավելի վարակիչ: Չորս տարի հետո, 1909թ. ապրիլին, Կիլիկիո ահավոր ջարդերից հետո, քանչորսամյա բժիշկուսանող-բանաստեղծ Ռուբեն Սևակը արմատապես պիտի փոխեր իր հայացքները: Բայց մինչ այդ, իր փայլուն շարադրությունն ավարտում էր այսպես. «Տիեզերական եղբայրակցության» մեծ պատվերը՝ դարերու ժրխորին մեջ կորսված՝ իր բոլոր սաստկությամբը լսելի պիտի ըլլա ամենուրեք... Ա՛լ թնդանողը քար ու քանդ չ'պիտի ավերե լուսողող քաղաքները, ա՛լ բոցերը չ'պիտի լափլիզեն կյանքով լեցուն երկիրները, ա՛լ գնդակը չ'պիտի շաչե կործբերե ներս...»:

1905թ. էր: 20-րդ դարի սկիզբը: Բանաստեղծները շտապում էին մարդուն տեսնել վերջնականապես կատարելագործված: Սակայն, ավա՛ղ, ճշմարիտ պիտի լինեին գիտնականները՝ գուշակելով մարդու գազանային, նողկալի և քստմնելի էությունը: Մարդկության պատմության ամենաահավոր արյունահեղությունները ուր որ էր պիտի սկսեին:

«Արցունքոտ խոսքեր»

Ինչպես ասացինք, Ռուբեն Սևակն իր «Ձայներ» սուաջին ձեռագիր ժողովածուն պատրաստելիս, նյութերն ամենայն հավանականությամբ հավաքել է տարբեր տեսրակներից և, անշուշտ, խստիվ ընտրությամբ: Միամիտ պետք է լինել կարծելու համար, թե Պերպերյան վարժարանի բարձր դասարանների աշակերտը, իր մեջ արդեն բանաստեղծն զգացող Ռուբեն Զիլինկիրյանը, ընդամենը այսքան քիչ բանաստեղծություններ գրած լիներ: Ապագա բանաստեղծն իր կյանքի մի որոշակի շրջանի հաշվեփսկն էր դնում, ուստի հետագա ճանապարհի համար վերցնում էր միայն «խիստ անհրաժեշտը»:

Սակայն չպետք է կարծել, թե «Արցունքոտ խոսքեր» վերնագրված բանաստեղծական հրածեշտն իր արվեստով կարող էր դիմանալ բանաստեղծի քննական խիստ պայմաններին: Իր արվեստով, իր ասելիքով սա թերևս ամենաանկարևորն է «Ձայներ» տեսրակում: Բայցև պետք է ենթադրել, որ այս երկարաշունչ, գուցեև երկարապատում հրա-

ծեշտի արժեքը, բարոյական առումով, հեղինակի համար շատ ավելին է եղել, քան մյուս բոլորի գեղագիտական արժեքը: Ահա թե ինչու տեղ է գտել մյուս՝ արվեստի առումով ավելի հետաքրքիր գործերի կողքին:

Առայժմ մեզ փաստացի հայտնի չէ, թե չափածո այս հրածեշտը ինքնաբո՞ւյս է, թե՞ գրված է որոշակի հանձնարարությամբ: Չի բացառվում թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Հատկապես մյուսը, քանզի այդ տարիներին ընդունված էր ավարտական հանդեսներին հուզումնալից ոտանավորներ կարդալ՝ առ ի երախտագիտություն վարժարանի և ուսուցիչների ներդրած վաստակի: Կարևորն այն է, որ այս տողերը գրված են անկեղծ զգացումներով: Դա կասկածից դուրս է: Պերպերյան վարժարանը, նրա հոչակալոր հիմնադիր-տնօրենը, մյուս ուսուցիչները, դասընկերները թանկ և սիրելի պիտի լինեին Ռուբեն Սևակի համար հետագա բոլոր տարիների ընթացքում:

Արցունքոտ խոսքերը հատվածաբար մինչև այժմ տպագրվել են երկու անգամ: Սակայն այստեղ ներկայացվողը ամբողջական տեքստի առաջին հրատարակումն է:

«Ձույգ ծառերը»

Ահա Ռուբեն Սևակի չորրորդ անտիպն է և մենք դեռ շարունակում ենք խոսել բանաստեղծի ուսուցչի՝ Ռեթեոս Պերպերյանի մասին: Այս ուշադրությունը պատահական չէ: Ռուբեն Սևակն իր ամբողջ կյանքում պիտի ամենասերտ սոցալություններն ունենար այս ընտանիքի հետ, սկզբում որպես Ռ. Պերպերյանի աշակերտ, իսկ ավելի ուշ, մինչև իր ողբերգական կյանքի վերջը, իր ուսուցչի զավակների՝ Ծահան և Մաննիկ Պերպերյանների ընկերը պիտի լիներ: Չնայած կա մի հետաքրքիր մանրամասն. 1914թ., երբ Ռուբեն Սևակը Լոզանի համալսարանի բժըշկական բաժինը փայլուն ավարտելուց հետո վերադարձավ Պոլիս, բժըշկական աշխույժ գործունեության հետ մեկտեղ զբաղվում էր նաև մանկավարժությամբ՝ դասավանդելով Պոլսի Կեդրոնական վարժարանում: Մինչդեռ թվում է, թե նա պիտի հրավեր ստանար իր հարսզատ վարժարանից:

«Ձույգ ծառերը» այլաբանական գեղեցիկ պոեմը, թերևս բալլատը որոշակի նպատակներով է գրված. ցավակցել սիրելի ուսուցչին, ինչ-որ չափով մեղմել կորստի ծանր զգացումը: 19-ամյա աշակերտի նրբանկատ քայլը մատուցված է թեկուզ ծանոթ դեկորների մեջ, սակայն արվեստով և բանաստեղծական ձիրքի որոշակի փայլատակումներով: Սա պատանի ուսանողի բնական պահվածքի արտահայտությունն է. նա արդեն

բանաստեղծորեն էր սպրում և անգամ իր ցավակցությունը որոշակի ձևի և ոճի մեջ էր մատուցում: Աշխարհը, մարդկային հարաբերությունները, ծնունդը և մահը նա տեսնում էր միայն այս կերպ: Շեշտում ենք այս հանգամանքը ոչ այնքան պատանհի բանաստեղծի անկեղծությունն ապացուցելու, որքան ավելի խորանալու բուն բանաստեղծի ծննդյան որոշ մանրամասների մեջ. Ռուբեն Չիլինկիրյան-Սևակը գալիս էր ոմանտիկ պոեզիայի դասական ավանդներից: Ներկայացվող տեքստը՝ իր այլաբանական պատկերով (շանթի հարվածից անխացած կաղնին, մեկ այլ, կանաչ, բայց տրտում կաղնու գրկի մեջ) մեզ տանում է իսկապես տասնիններորդ դարի ոմանտիկականության լավագույն տարիները: Սակայն ճշտենք մի կարևոր բան. բանաստեղծը գալիս էր այնտեղից, որպեսզի գնար ավելի հեռուն:

«Աշուն»

Աշակերտությունը մեր կյանքի որոշակի շրջանն է: Այդ ընթացքում մեզնից պահանջվում է ոչ միայն գիտելիքներ յուրացնել, տարրական տեղեկություններ կուտակել, որոնք պետք է կիրառենք մեր ամբողջ կյանքում, անկախ մեր ընտրած մասնագիտությունից, այլև մշակել ուսումնառության որոշակի սիստեմ, այսինքն՝ արագ, հիմնովին և վերջնական յուրացնել այդ ամենը, որպեսզի մեր մեջ հաղթահարելով աշակերտին, անեցնենք ու զորացնենք ստեղծագործողը, արարողը: Ուսումնառության այս սեղմ և խորացված ընթացքը չափազանց կարևոր է հատկապես գրողների և արվեստագետների համար, և վա՛յ նրան, ով ամբողջ կյանքում աշակերտ է մնում:

Դատելով ներկայացվող բանաստեղծություններից, Ռուբեն Սևակն իր աշակերտական շրջանն անցել է ուսումնառության դասական կանոններով. սեփականն ստեղծելու համար նախ պետք է հիմնովին յուրացնես վարպետների ստեղծածը: Ահա երեք բանաստեղծություն, դարձյալ բալլադային տեսակի, հուզական-պատմողական որոշակի տարրերով: Սրանցից երկուսը («Աշուն» և «Քրոջս դամբանին առջև») անձնական ապրումների արտահայտություններ են, սակայն դասական ոմանտիզմի շրջանակների մեջ: Տառապանքների մեջ ընկած բանաստեղծ-սուբյեկտի ծանր ապրումների զուգահեռներն ենք տեսնում աշնան տխուր մեղեդիների մեջ, նույնանում են հեղինակ-բնարական հերոսի արցունքները և բնությանը «լացը»՝ անձրևը: Երրորդը՝ «Մահ Ալարիկա», շատ հնարավոր է, որ ընդօրինակված լինի անցյալ դարի որևէ ոմանտիկ բանաստեղծից կամ որևէ վիպական ֆարսուլայից: Դա

սովորական երևույթ էր ռոմանտիկ բանաստեղծների համար. պատկերները, պոեմները, կերպարները քոչում էին հեղինակից հեղինակ:

Փոխադրություն է սա, թե ոչ, սակայն հաստատում է մի կարևոր բան. տասնինամյա բանաստեղծն շտապում էր տասնիններորդ դարից անցնել բասներորդ, ուստի բարեխղճորեն, ես կասեի՝ ստեղծագործական ուշիմությամբ յուրացնում էր այն ամենը, ինչ թողել էր նրան անցած դարը, նա զգում էր, որ ասելիք ունի այս դարի համար: Տիրոջ ձայնն էր լսում ներսից՝ իր մասնավոր լուծման մտցնել ընդհանուրի մեջ, սկավոր դարից նա մեծ պասսելիքներ ուներ:

«Պանդուխտ պատանհի մահը»

Ինչպես նախորդ երեք բանաստեղծություններում, այստեղ ևս ճամփաբաժանի տրամադրություններ են. բանաստեղծն անցյալին հրաժեշտ է տալիս մի տեսակ չափից ավելի հուզական, կարելի է ասել՝ արցունքոտ տրամադրությամբ: Գուցե, ինքնին, քերթվածներին առիթ տրվող դեպքերն էին արցունքաբեր (հարազատների կորուստ, որ զգայուն հոգու տեր պատանին պիտի ծանր ընդուներ), սակայն, ինչպես միշտ, ավարտին հասած գրական դպրոցների ընդօրինակումները երբեմն ծայրահեղության են հասցնում այդ նույն դպրոցին բնորոշ կողմերը: Ռոմանտիզմը մեր տպավորությունների մեջ մնացել է որպես տխուր ապրումների, վեհ իդեալների կործանման պատճառով ծնված ողբի և հեծեծանքների, ցավի և ափսոսանքի բանաստեղծական արտահայտություն: Այդ տրամադրություններն ավելի շեշտված են հատկապես ֆրանսիական ռոմանտիկների (Լամարտին, Մյուսե, դը Վիգնի) բանաստեղծություններում: Ավելին, իրականությունը երբեմն մոդելավորվում էր ըստ ռոմանտիկների բերած անկումային տրամադրությունների: Դա իսկապես հատուկ էր տասնիններորդ դարի համար:

Ռուբեն Չիլիևկիլյանի առջև, որպես քերթության անցած դպրոցների աշակերտի, դրված էր ընդամենը մեկ խնդիր՝ հիմնովին յուրացնելով, անցյալում թողնել այդ ամենը: Եվ նա փայլուն է կատարում իր առջև դրված խնդիրը: «Պանդուխտ պատանհի մահը» բալլադում ռոմանտիկականության բոլոր բաղադրիչները կան: Տպավորիչ է հատկապես մահվան այցելությունը ձեր մոր կերպարանքով: Սա արդեն, կարելի է վստահորեն ասել, բանաստեղծական գյուտ է: Ավելին, սա ինքը՝ բանաստեղծն է, իր ապագայի աշխարհապայծառ կյանքի կերպարանքով: «Ստինքը» բանաստեղծության մեջ, կանացի կործքը՝

մայրության և կյանքի հավերժական խորհրդանիշը, խորհրդանշվում է որպես մահվան ակունք: Կյանք տվողը մահ է տալիս, իսկ այս երկուսի միջև սերն է, որ «գորավոր է հանց մահը»: Ավելին շխտանալով բանաստեղծական այս գյուտի մեջ, շեշտենք ամենակարևորը. այն, ինչ բանաստեղծության արևելահայ հատվածում հապաղելով հասավ մինչև քսաներորդ դարի առաջին և երկրորդ քառորդ, արևմտահայ հատվածում, դեռևս դարասկզբին, հաղթահարվեց միակգամից, գրական ուսումնառության շրջանում: Արևմտահայ բանաստեղծները (Ռուբեն Սևակ, Սիամանթո, Դանիել Վարուժան, Վահան Թեքեյան, Մատթեոս Չարիֆյան) թոթափելով այն ամենն, ինչ անցյալ դարինն էր, մեր ազգային գեղարվեստական մտածողությունը տանում էին դեպի քսաներորդ դարի ամենատունն պրպտումները: Միևնույն բանն արևելահայ հատվածում անում էր Վահան Տերյանը, և գուցե ավելի խորը և հիմնովին, քանզի նա արմատապես նորոգեց բուն բանաստեղծությունը՝ լեզուն, գրական հայերենը:

Տարօրինակ մի գուգադիպությամբ է, որ այս տեսրակներն այսօր ներկայանում են ընթերցողների դատին: Մոտ իննսուն տարի առաջ Պերպերյան վարժարանի շրջանավարտ Ռուբեն Չիլինկիրյանը, իր ստեղծագործական հաշվեփակը դնելով իրեն նախորդած դարի տակ, հույս էր հայտնում, թե իր գրական առաջին փորձերը գուցե «փնտովին օր մը...»: Բանաստեղծը չափազանց համեստ կարծիք ուներ իր մասին: Իննսուն տարի անց աշակերտական տեսրակների պահպանված այս էջերը մեծ արժեք են ներկայացնում մեզ համար: Սա հարցի մի կողմն է: Ժամանակն արդեն պատասխանել է այս հարցին՝ պատմական-գեղարվեստական արժեք ավելացնելով պատանի քերթողի փորձերին:

Ավելի դժվար է պատասխան գտնել հարցի մյուս կողմին, որը կանգնել է մեր առջև. յուրատեսակ հաշվեփակի ենք պատրաստվում նաև մենք: Մենք բոլորս միասին պիտի վերջակետ դնենք այս սուկալի դարին, և այն փորձը, որ պիտի հանենք դարի ողբերգական ծալքերից, կարո՞ղ ենք պատանի բանաստեղծի պես ասել, թե «գուցե «փնտովի օր մը» ապագայի մարդկանց կողմից...

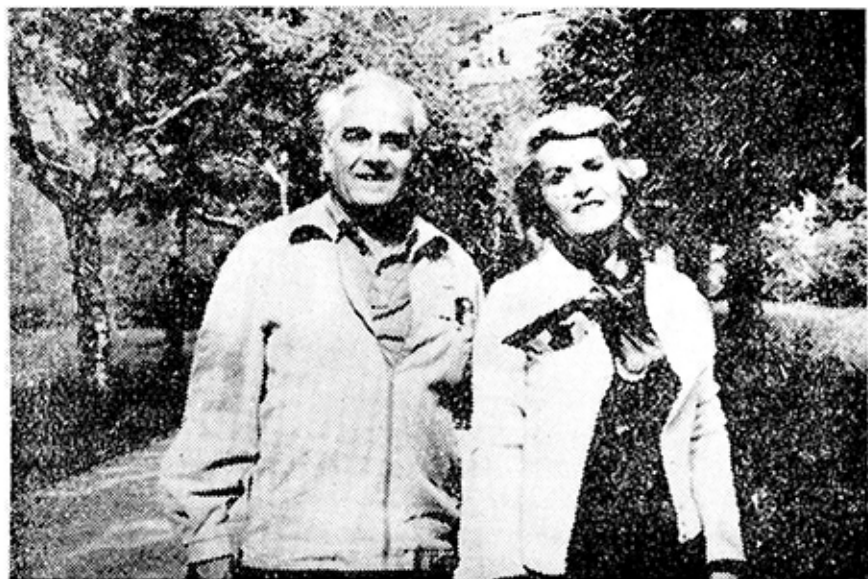
Ալեքսանդր Թովչյան

ՏԻԿԻՆ ՅԱՆՆԻ ՍԵՎԱԿԸՐ
ՋԱՎԱԿՆԵՐԻ ՇԱՄԻՐԱՄԸ ԵՎ
ԼԵՎՈՆԻ ՇԵՏ

1920 Ք. ՓԱՐԻՉ. ՏԻԿԻՆ
ՅԱՆՆԻ ՍԵՎԱԿԸՐ ՇԱՄԻՐԱՄ
ԵՎ ԼԵՎՈՆ
ՍԵՎԱԿՆԵՐԻ ՇԵՏ

ԼԵՎՈՆԸ ԵՎ ՇԱՄԻՐԱՄԸ 1980 Ք., ՆԻՑՏԱ

Ռ. ՍՆՎԱՆ, ՆՐՈՆՏԻՍՊԻՍ

Ռ. ՍՆՎԱՆ, ԹԵԹՉՈՎՆԻ
ԳԻՄԱՆԱՐԸ

Ռ. ՍՆՎԱՆ, ՎԻՆՏՐ
ՀՅՈՒԳՈՅԻ ԳԻՄԱՆԱՐԸ

ՌՈՒՐԵՆ ՍԵՂԱԿ

ՏՐԻՆ ՅԱՆՆԻ ՍԵՂԱԿԸ՝
ՉԱՎԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ռ. ՍԵՎԱԿ, ԼՈՉԱՆ, 1910 թ.

Ռ. ՍԵՎԱԿ, ԼՈՉԱՆ, 1911 թ.

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՀԵՏ

ՌՈՒՔԵՆ ՍԵՎԱԿ
Անտիպ էջեր
Կազմ. Ալեքսանդր Թոփչյան

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք	3
Հիսուսի կյանքը	5
Մարտը	17
Արցո նքոտ խոսքեր	27
Կազմողի կողմից	49

Հանձնված է շարվածքի 23.10.1992 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 24.11. 1992 թ.:

Չափսը՝ 60×84 1/16: Թուղթը տպագրական: Պատվեր 1005: Տպաքանակ 5000: Գինը պայմանագրային:

ՀՀ. կառավարությանն առընթեր մամուլի վարչության թիվ 1 տպարան, Երևան-10, Հանրապետության 65:

1905 թվականին,
Սկյուտարի Պերպերյան
վարժարանի քսանամյա
շրջանավարտ Ռուբեն
Չիլինկիրյանը, որ 1908 թ.
սկսած պիտի հանդես գար
Ռուբեն Սևակ
ծածկանունով, հավաքել է
լավագույն էջերը,
խմբագրել և զետեղել մի
տետրակի մեջ,
վերնագրելով՝ «ԶԱՅՆԵՐ»:
Կարելի է ասել, որ սա
բանաստեղծի առաջին
ժողովածուն էր, սեփական
ստեղծածի առաջին
հանրագումարը: